

„TOMÁŠIKU! – TVOJE SLOVÁ NIKDY NEPOMINÚ...“ HYMNICKÁ PIESEŇ *HEJ, SLOVÁCI!* V NIEKOĽKÝCH OBRAZOCH

Mira Nábělková

NÁBĚLKOVÁ, M. (2024): “Tomášik! – Your Words Will Never Die...” Anthemic Song *Hey, Slovaks!* in Several Reflexions. In: *Slovenská reč*, 89/1, 111 – 155.

Abstract: The study is devoted to Samo Tomášik’s national anthemic song *Hej, Slováci!* [Hey, Slovaks!] with the aim to commemorate the 190th anniversary of its birth and ensuing specific existence, with the special focus on its manifold text variations, translations, adaptations and various multigenre intertextual song references of different times. It presents the manuscript of the Tomášik’s text, first publication and the further life of the Slovak song *Hej, Slováci!* and its Czech adaptation addressing wider ethnic entity *Hej Slované!* [Hey, Slavs!] in the Slovak and Czech national cultural environment. Particular textological attention is focused on the comparison of salient characteristics of Tomášik’s text in its original Slovakized Czech version, literary Slovak version and the Czech adaptation. The core of the study focused on the linguistic peculiarities of the Tomášik’s song is framed by a “poetic echo“ of its literary evocation in the poetry of P. O. Hviezdoslav and other Slovak and Czech poets dedicated to the author and his anthemic song, being the evidence of its place in broad social consciousness and in the same time strengthening and fixating it as a living part of cultural memory.

Keywords: Samo Tomášik, cultural memory, anthem, *Hej, Slováci!* (Hey, Slovaks!), Czech-Slovak relations, *Hej, Slované!* (Hey, Slavs!), text variation, translation and adaptation, literary evocation.

Článok v skratke:

- Aké bolo a je miesto hymnickej piesne Sama Tomášika *Hej, Slováci!* v slovenskej a slovenskej kultúrnej pamäti? Čo si možno a treba pripomenúť a na čo sa v jazykovednom pohľade sústrediť pri jej 190. výročí?
- Aká bola jej bezmála dvestoročná púť po slovenskom, českom a širšom slovanskom svete? V akej podobe bola prvý raz publikovaná a čo možno vidieť z jazykového hľadiska pri porovnaní autorského rukopisu, prvých publikácií a ďalšieho textového života básne/piesne? Kedy a kde sa objavila v českej adaptácii *Hej, Slované!*?
- Ktoré špecifické slovakizmy charakterizujú Tomášikov text písaný v autorovej slovenskej češtine? Aké textové, jazykové variácie vystupujú pri slovenskej piesni *Hej, Slováci!* a českej piesni *Hej, Slované!* vo vývinovom textologickom pohľade a čo predstavuje najzaujímavejšie jazykové osobitosti v slovensko-českom porovnaní?
- Ako sa váha Tomášikovho hymnického spevu s vyspievanou úctou a láskou k životu jazyka a národa premietla do poetických evokácií piesne a jej autora v básňach P. O. Hviezdoslava, M. Rázusa či A. Heyduka a ako sa pieseň alebo jej fragmenty v priebehu času v intertextovom prepojení vynárali a vynárajú v textoch rozličných druhov?

1. ÚVOD

Cítat *Tomášiku!* – *tvoje slová nikdy nepominú...* je prvým veršom básne Pavla Országha Hviezdoslava uverejnenej v časopise Zlatá Praha pri nedeľnom stoťom výročí narodenia Sama Tomášika (Hviezdoslav 1912/1913). Tomášika v nej Hviezdoslav pri jubileu oslovoval predovšetkým ako autora slovenskej a všeslovanskej hymnickej piesne.

Perspektíva výročí vôbec, nielen storočníc, bola a je schodnou prístupovou cestou k významným spoločenským javom, k osobnostiam kultúry, k ich tvorbe. Samovi Tomášikovi sa ešte v r. 1884 pošťastilo dožiť – vari ako nikomu inému – širokého národného aj medzinárodného oslavného pripomínania päťdesiateho výročia zrodu jeho najznámejšieho a najpôsobivejšieho diela, básne, ktorá sa zrodila ako pieseň.¹ Hviezdoslav básnickou zvesťou o nepominuteľnosti Tomášikovho spevu vyzdvihol súčasne váhu jeho trvalého posolstva vo vzťahu k jazyku.²

Výročie je aj za týmto prístupom k téme postavenia a významu básne/piesne *Hej, Slováci!* (v jej rozličných textových modifikáciách) v slovenskom a slovanstvom kultúrnom prostredí a v kultúrnej pamäti.³ V roku 2024 sa naplňa 190 rokov odvtedy, čo dvadsaťjedenročný mladý muž – cestou na štúdiá do Nemecka – pohnutý okolnosťami napísal v Prahe na sklonku roku 1834 verše, ktoré skoro a nadlho zaujali význačné miesto medzi slovenskými a českými národnými hymnami, rozšírili sa do celého slovanského sveta a bolo im v priebehu času (nielen pri okrúhlych výročiach, no najmä pri nich) venovaných veľa závažných odborných aj krásnych básnických či prozaických slov. Rada by som svojím textom niečo sprítomniť aj niečím novo uvideným prispieť do obrazu slovensko-slovanskej hymny a jej autora. V r. 2023 sa naplnilo 210 rokov od narodenia Sama Tomášika – desiatimi rokmi sme sa tak v čase vzdialili od okrúhleho 200. výročia autora, no a ešte desať rokov chýba

¹ Pri výročí piesne *Hej, Slováci!* Tomášik napísal aj predniesol viacero textov spresňujúcich okolnosti jej pozoruhodného zrodu a života, ktoré boli následne reprodukované, predstavené a citované v publikáciách iných autorov. V tomášikovskej literatúre sa objavilo aj priliehavé binárne pomenovanie *báseň/pieseň* – Ján Jankovič ho využíva v zásadnej štúdiu *Adaptabilita poézie hviezdneho obdobia* sledujúcej jej vznik a prienik do slovanského sveta (Jankovič 2008a; štúdiu autor predstavil na 14. medzinárodnom zjazde slavistov na Ochride).

² Tomášikov hymnický spev, z ktorého sa kontinuálne vynára nosný fragment *dar jazyka* spolu s oporným *slovenská reč žije a žije s ňou aj duch slovenský*, predstavuje ako kulturéma – pri vzájomnej previazanosti jazyka a národa – súčasť slovenskej kultúrnej identity, jej formovania a udržiavania. Hymnická pieseň sa v priebehu času podieľala na naplňovaní národotvornej aj národozáchovnej, národoidentifikačnej aj národoreprezentatívnej funkcie v slovenskom (pri adaptáciách i širokom slovanskom) kultúrnom priestore.

³ Nedá sa neuznať oprávnenosť nábádania, aby sa pozornosť významným udalostiam, inštitúciám, postavám či dielam s uchopiteľným dátumom zrodu neobmedzovala (najmä či len) na čas výročí, treba však súčasne priznať aj význam výročných pripomínaní pri utváraní rytmu pulzovania kultúrnej (spoločenskej i individuálnej) pamäti, s prínosom aktuálnych, prehľbených aj inovovaných pohľadov v tom ktorom čase. Aktualizované pohľady sú súčasne aj príležitosťou oživiť, sprítomniť mnohé z toho, čo priniesli minulé prístavenia, ako to predpokladá kontinuálne rozvíjanie široko chápaného kultúrneho života spoločnosti. K téme pripomínaní a osláv pozri napr. Kodajová 2009; Hučková 2017; Kušnířáková et al. 2012; k širšiemu kontextu hymnických piesní v komplexe vývinu národných symbolov Škvárna 2002, 2004; porov. Hroch 1999, 2009.

k 200. výročiu piesne, ktorá je s jeho menom najtesnejšie spätá. Osobná emblematickosť hymnickej piesne s jej všeslovanským rozmerom, vyzdvihnutá v Hviezdoslavovej básni, je prítomná aj v našom čase, ako to vidno napr. v názvoch pripomínaní Tomášikovho osobného jubilea – *210. výročie narodenia autora všeslovanskej hymny* (Chmelár 2023), *Hymna všetkých Slovanov* (Bábik 2009, 2023).

K motívom „cesty výročí“ sa pri písaní tohto textu pripája skutočnosť, že prvotným impulzom pohľadu na život Tomášikovej piesne *Hej, Slováci!* nielen v slovenskom, česko-slovenskom, no aj (zo širšieho slovanského osobitne) južnoslovanskom svete, bolo mi vlnajšie 70. výročie univerzitnej slovakistiky v Srbsku. V južnoslovanskom prostredí možno život hymnickej piesne sledovať vo viacerých jazykových podobách aj vo viacerých etnokultúrnych spoločenstvách – rozličné dávnejšie preklady a adaptácie do južnoslovanských jazykov vykryštalizovali do štátnej hymny (viacerých štátnych podôb) Juhoslávie v istom časovom úseku 20. storočia. Treba tu však poukázať aj na jednu z pozoruhodných osobitostí života piesne vo viacerých paralelných podobách rozličného času – na jej súbežnú „slovenskú prítomnosť“ u dolnozemskej Slovákov v ich širokom spoločenskom spektre a životne dôležitých (osobitne v 19. storočí s presahom do ďalšieho času) dolnozemsko-hornozemských slovenských vzťahoch.⁴

Zásadný kultúrny význam Tomášikovej básne/piesne, špecifické okolnosti jej zrodu, textové osobitosti, medziliterárne vzťahy, postavenie nielen národnej, no aj štátnej hymny viacerých spoločenstiev v rozličných časových úsekoch jej bezmála dvestoročnej existencie podnietili vznik bohatej literatúry, s komplexnejším pohľadom na autora a jeho dielo či s užším zacielením na pieseň a rozličné aspekty jej spoločenského bytia, v tom i na problematiku zákazov publikovania a spevu aj perzekúciu kultúrnych dejateľov, politikov, študentov.⁵ Ako osobitý národný a nadnárodný lingvokultúrny fenomén priťahuje a zasluhuje Tomášikova hymnická skladba inovovanú pozornosť aj v našom čase. Ambíciou tohto textu je „v niekoľkých obrazoch“, pri koncentrácii najmä na obdobie prvých 100 rokov a s využitím textových dokumentov rozličného druhu, priblížiť jej vznik a prvé autorské textové varianty, rané publikácie, niektoré osobitosti slovenského a českého textu v ich premenlivej tlačenej podobe a – priebežne – poukázať na kontinuálnu prítomnosť Tomášikovej

⁴ To, že tieto vzájomné vzťahy by si boli zasluhovali a aj si zasluhujú viac pozornosti prízvukoval pred niekoľkými rokmi Michal Babiak (2018); sústredenejšia pozornosť sa im v tomto čase venuje v Ústave slovenskej literatúry SAV (Hučková 2013, 2023).

⁵ Ako základnú referenčnú publikáciu o živote a tvorbe Sama Tomášika treba predovšetkým uviesť komplexnú monografiu *Samo Tomášik vo svetle svojej doby* Bedřicha Heckela (1881), Tomášikovej básni/piesni sa v širokom zábere aj s bohatými odkazmi na sekundárnu literatúru venoval J. Jankovič v už spomenutej štúdii aj v rovnomennej dvojazyčnej slovensko-chorvátskej monografii (Jankovič 2008a, 2008b; porov. pozn. 1 a 19). Z rozsiahlejších textov prvej polovice 20. storočia možno spomenúť práce Aloisa Kolíska a Alberta Pražáka (Kolisek 1928, 1929; Pražák 1912/1913, 1934), k špecifickej téme perzekúcie slovenských hymnických spevov napr. Potůček 1999.

básne/piesne v spoločenskom živote a kultúrnej pamäti prostredníctvom intertextových (aj intersemiotických) odkazov. Báseň sa v tomto jubilejnom pristavení vynorí – tak ako žila a žije – v rozličných modifikáciách, variantoch, adaptáciách či odkazoch. Ako text, ku ktorému sa pri porovnaní možno vzťahovať, uvádzam jej súčasnú ustálenú podobu podľa *Spevníka hymnických piesní* (Banáry 1990a):⁶

Samo Tomášik
Hej, Slováci!⁷

Hej, Slováci! ešte naša slovenská reč žije,
dokiaľ naše verné srdce za náš národ bije;
žije, žije duch slovenský, bude žiť na veky,
hrom a peklo! márne vaše proti nám sú vzteky!

Jazyka dar zveril nám Boh, Boh náš hromovládny,
nesmie nám ho teda vyrvať na tom svete žiadny:
i nechže je koľko ľudí, toľko čertov v svete,
Boh je s nami, kto proti nám, toho parom zmetie.

I nechže sa aj nad nami hrozná búra vznesie,
skala puká, dub sa láme a zem nech sa trasie:
My stojíme stále pevne, ako múry hradné
– čierna zem pohltí toho, kto odstúpi zradne!

(1) Pieseň *Hej, Slováci!* v Banáryho *Spevníku hymnických piesní* (1990a)

Česká (vznikom vlastne moravská) adaptácia piesne sa zmenou *Hej, Slováci!* na *Hej, Slované!* odpútala od slovenskosti a novou všeslovanskou orientáciou konvenovala českému dobovému vnímaniu do takej miery, že sa v tejto podobe nadlho stala súputníčkou svojej vrstovníčky, českej hymnickej piesne *Kde domov můj?*,

⁶ Tomášikovú piesňou sa muzikológ Boris Banáry zaoberal vo viacerých dielach – súbežne s vydaním *Spevníka* (spevníčka 18 notovaných hymnických piesní) vyšla monografia *Slovenské národné obrodenie v hudbe* (1990b), o rok skôr štúdia *Zhudobnené básne Sama Tomášika* s osobitnou pozornosťou venovanou Tomášikovej najvýznamnejšej hymnickej piesni (Banáry 1989). Stojí za to ešte spomenúť, že v Banáryho *Spevníku hymnických piesní* po trojici najvýznamnejších národných hymnických spevov *Nad Tatrou sa blýska, Hej, Slováci!* a *Kto za pravdu horí* nasledujú ešte dve Tomášikove piesne *Kolo Tatier čierňava* a *Hej, pod Kriváňom*.

⁷ Názov Tomášikovej hymnickej piesne sa v textoch, kde sa o nej hovorí, uvádza raz s výkričníkom ako *Hej, Slováci!*, inokedy ako *Hej, Slováci* bez neho. Vzhľadom na to, že pomenovanie má – tak ako je to aj v incipite básne/piesne – charakter oslovenia, pridžiam sa podoby s výkričníkom (tak Banáry 1990a; Rezník 1990; Bánik 2009 a i.).

s ktorou sa takmer odrazu v Prahe zrodila.⁸ Vyvinula sa pritom neobyčajná situácia, keď Tomášikovej piesni napísanej v jeho slovenskej češtine je v čisto jazykovej rovine vlastne bližšia česká verzia piesne než slovenská v tej podobe, v akej spontánne už skoro začala žiť v slovenskom prostredí. Česká verzia sa však Tomášikovmu originálu vzdialila nielen najvýraznejšou zmenou *Hej, Slováci!* – *Hej, Slované!* s ďalšími zodpovedajúcimi modifikáciami (*řeč slovenská* – *řeč slovanská*, *slovenský duch* – *slovanský duch*). V rovine textových lingvoreálií je osobitne hodna bližšej pozornosti zmena *Parom* – *Perun*, porovnanie odhalí aj ďalšie jazykové odlišnosti, pričom viaceré zaujímavé lexikálne, morfológické, syntakticko-pragmatické (v tom i interpunkčné) javy vystúpia pri sledovaní vývinovej variability textov.

Referenčný slovenský text piesne *Hej, Slováci!* (1) možno porovnávať s českým *Hej, Slované!* (2).

Hej, Slované!

Hej, Slované!, ještě naše slovanská řeč žije,
dokud naše věrné srdce pro náš národ bije.
Žije, žije duch slovanský, bude žít na věky.
Hrom a peklo, marné vaše proti nám jsou vzteky.

Jazyka dar svěřil nám Bůh, Bůh náš hromovládný.
Nesmí nám ho tedy vyrvat na tom světě žádný.
I nechať je tolik lidí, kolik čertů v světě.
Bůh je s námi, kdo proti nám, toho Perun smete.

I nechať se též nad námi, hrozná bouře vznese.
Skála puká, dub se láme. Země ať se třese!
My stojíme stále pevně, jako stěny hradné.
Černá zem pohltí toho, kdo odstoupí zrádně.

(2) Pieseň *Hej, Slované!* v publikácii *Osvobozené mládeži! Rodinná čítanka vlastenecká pro československé domácnosti* (Horčička 1920)

⁸ Porovnávací pohľad na obidve – v českom prostredí funkčne komplementárne – hymnické piesne ponúkol Josef Václav Šmejkal v knihe *Píseň písni národu českého*, písanej k stému výročiu českej hymny *Kde domov můj?* Po citáte z Tomášikových spomienok na zrod piesne J. V. Šmejkal o hymne *Hej, Slované!* hovorí: „[...] to je slovanská Marseillaise, bojovná hymna slovanského rodu. Spolu s písni Tylovou a Škroupovou nás povzbuzovala k odvaze a vytrvalosti v těžkých dobách, hřměla v historických chvílích, dovedla a dovede doposud rozproudit krev v žilách a pozvednouti hlavy. Slaví tohoto roku 1934 sté výročí, jako píseň *Kde domov můj?*“. Avšak – jaký rozdíl je mezi nimi! Zatím co Škroup komponoval na prostě, nevýbojná slova svůj tesklivý nápěv, [...] Slovák Tomášik psal své sloky ve vzdorné náladě, vdechl do nich revolučního ducha a víru v budoucnost, v lepší budoucnost všech ratolestí slovanské lípy. A hlavou táhla mu pochodová píseň polských legionů Dąbrowskiho“ (Šmejkal 1935, s. 40).

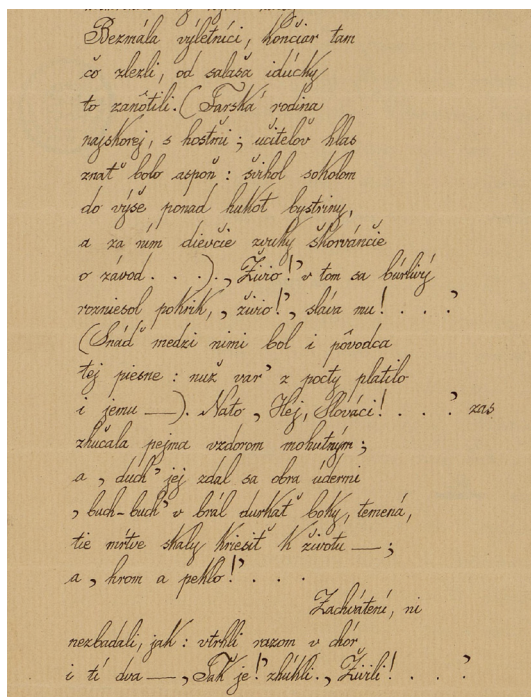
2. HVIEZDOSLAVOVSKÁ INTRODUKCIA

Hviezdoslavova báseň k storočnici Sama Tomášika, kde po mene sprítomňuje a vokatívom apostrofuje autora slávnej hymnickej piesne, prorokujúc nepominuteľnosť, nezanikavosť jeho slov v širokom slovanskom priestore,⁹ je len jednou (prítom ani prvou ani poslednou) z viacerých príležitostných básní P. O. Hviezdoslava venovaných Tomášikovej hymnickej piesni. No hymna *Hej, Slováci!* vystupuje aj mimo „príležitostných/výročných básní“ na rozličných miestach jeho diela. Pri začlenení do širšieho celku ju v intertextovom odkaze stretneme napr. v texte eposu *Gábor Vlkolinský* – poetický náznak jej prítomnosti v slovenskej spoločnosti prostredníctvom citátu oslovenia ako úvodnej časti incipitu (zhodnej s názvom piesne), fragmentu „duch“ z verša *žije, žije duch slovenský* i časti posledného verša, umiestnil Hviezdoslav do spevu v prírodnej scenérii: *Zatým „Hej, Slováci!...“ zas / zhučala pejma vzdorom mohutným, / a „duch“ jej zdal sa obra údermi / „buch-buch“ v brál / durkať boky, temená, / tie mŕtve skaly kriesiť k životu – a „hrom a peklo!“ [...] // Zachvátení, ni / nezbádali, jak vtrhli razom v chór / i tí dva — „Tak je!“ zhúkli. „Živilí!...“*¹⁰ Ukazuje sa, že v poetickej scéne s Ezechom a Pavlom (Gáborovým bratom) Hviezdoslav do intertextového „obrazu spevu“ emblematických piesní vložil odkaz na spoločné podujatia národovcov s vlasteneckými spevmi v prírode (*bezmála výletníci, končiar tam čo zliezli*) – možno aj na symbolický memorandový výstup na Kriváň.¹¹

⁹ Prvá strofa Hviezdoslavovej básne v úplnosti znie: *Tomášiku! – tvoje slová nikdy nepominú: / búrkou v čase, po priestore privalom sa šinú, / vzduch slavianský zvoní nimi, slavianské ich hory / ohlašujú, milliónov opakujú sbory!* [...] Dialogickosť navodenú prvým veršom básne Hviezdoslav ani ďalej neopúšťa, aj oslovenie ešte opakuje v závere poslednej strofy: *Tak, kde púšť prv, chlad cudzoty, / cintor s trúchnou-pliesňou, / jaro žitia svitlo, zkvitlo, zplesalo: i piesňou / sláviť bude, lúcom zlátiť, venčiť ako kvieťa / tvoje meno, Tomášiku, do skonania sveta.* (Citácie uvádzam tu i ďalej v jazykovej podobe podľa citovaného zdroja.)

¹⁰ Treba aspoň – hoci bez podrobnejšej analýzy – doplniť celkový obraz predstavený Hviezdoslavom. Pieseň *Hej, Slováci!* zaznela „zatým“, čo bola sa už priestorom niesla iná hymnická pieseň. Aj pri nej Hviezdoslav využil intertextovú fragmentárnosť v budovaní plastického dynamického obrazu: [...] až z plna duše spustil: „Nad Tatrou / sa blýska...“ Sotva vyrazil však, že / „nebojme –“, „Nie ver!“ zvolal u boku / mu Ezech. Zvítali sa srdečne, / preds' kamaráti tiež raz od mala – / No pár slov len čo zamenili: vtom / zas sponad nich, as' smerom od „Studieň“ / (kde salaš stál; i lenže fujara / čo zmlkla), jak by pokračovaním / spev, „Ešte jedle rastú...“ zhlaholil / lahodou zvláštnou, valným roztokom. / I načúvali oba s citom, zrak / vhor obrátený k horám vzrušeným. / A bujará tá pieseň zunela / s'ta prška v máji, dúhou pretkatá.

¹¹ Porov. opis Daniela Bacháta *Výlet na Kriváň* v r. 1861 aj so zachytením spevov: [...] nezúfaj rod môj! Hrmí síce zo všetkých strán na teba, ako na ten náš Kriváň, ale tá ako ten nikdy – neohluší. [...] Ty vždy trváš a sa zmáhaš, neohrožene si národniť pieseň spievajúc: / „Hej Slováci! ešte naša / Slovenská reč žije! / My stojíme stále, pevne, / Jako mýry hradné!“ [...] Po chvíli sme len dľa starého praobyčaja nakládli ohník, a spievali okolo neho naše hromovité piesne: / „Hej Slováci, ešte naša!“ / „Nad Tatrou sa blýska!“ / „Kto za pravdu horí!“ / „Slovenčina moja!“ / atď. atď. atď. – strielali a hromovite volali na slávu Slaviansva a Slovenstva, a zvlášte memorandum a Okolia jeho. (Bachát 1870, s. 324 – 325). O časovom lokalizovaní vlkolinských eposov do konca päťdesiatych, začiatku šesťdesiatych rokov 19.

(3) Pieseň *Hej, Slováci!* v rukopise Hviezdoslavovho eposu *Gábor Vlkolinský*
(1897 – 1899)

V istom protiklade k náznakovému stvárneniu voľného, slobodného spevu piesne *Hej, Slováci* spolu s ďalšími národnými piesňami v prírodnom priestore možno vnímať jej komplexnejší obraz v básni *Päťdesiat rokov*, ktorú Hviezdoslav publikoval v Národných novinách v roku 1884 – ako oslavu 50. výročia vzniku hymnického spevu, čo *všeslavianskym vzbúrili oceánom* (Hviezdoslav 1884, s. 1). Naznačenie času a obraz zrodu podávajú úvodné verše: *Päťdesiat rokov: čo spev „Hej, Slováci!“ / sa*

storočia pozri Votruba (1954, s. 106). Spoločenské podujatia so spevmi, v tom aj symbolické výstupy na emblematické vrchy, osobitne na Kriváň, ktoré sa vnímali ako národné manifestácie, predstavovali v 19. storočí významnú súčasť procesu budovania a upevňovania národnej identity (porov. Škvarna 2002, 2004). Pri memorandovom výstupe vidno spolupôsobenie viacerých národných symbolov – spevu hymnických piesní v sakrálné vnímanej tatranskej krajine s Kriváňom ako národným emblémom, s novým „územným motívom“ – slovenským Okolím ako politickým konceptom teritoriálneho vymedzenia autonómneho slovenského územia, aj prítomnosťou Štefana Marka Daxnera, nielen ako organizátora výstupu, no predovšetkým ako vedúcej postavy memorandového národného pohybu. K vynárajému motívu memoranda a Okolia u Sama Tomášika pozri pozn. 17. V poslednom čase sa otázka festivalit rozličného času stáva predmetom odbornej pozornosti – k memorandovým slávnostiam pozri napr. štúdiu *K spomienkovým slávnostiam na memorandové zhromaždenie uskutočňovaným v 60. – 70. rokoch 19. storočia* (Vetráková 2012; širšie Kušniráková a kol. 2012).

zrodil zrním v duši básnika, / jak perla v mori pri tajnej vln práci [...]. Báseň, ktorú si v tom čase 71-ročný Tomášik mohol ešte prečítať, v niekoľkých po sebe idúcich strofách prináša pôsobivú permutáciu motívu stálej životnosti Tomášikovho spevu: *A zvoní... posiaľ! Zvoní neztlumený! [...] A búri... posiaľ! búri neustále! [...] A plaje posiaľ! zhrieva tu, tam, všade!* Hviezdoslav však do básne vložil aj špecifický problematizujúci, tenzívny moment, aktuálny v danom čase a (v inej situácii) aktuálny aj dnes. V uvedenej triáde veršov má každý relativizujúce pokračovanie – predstavenie možnosti, že by spev znieť prestal. Obrazy situácie, keď by spev ustal, predsa však napokon sprevádza trojnásobným detenzívnym „nič to!": *A zvoní... posiaľ! Zvoní neztlumený! / a bársby vyznel v tomto okamžení: / nič to! [...] A búri... posiaľ! búri neustále! / A bársby usnul na zámorskej skale: / nič to! [...] A plaje posiaľ! zhrieva tu, tam, všade! / A bársby zhasnul kedys' na západe: / nič to! [...]* Také videnie Hviezdoslav ponúka svojou básňou – nič to, ak by tohto nášho spevu viac nebolo – ako pieseň znie predsa reč materií, vrie aj tak „ozon jeho melódie“ a žije už duch (aj piesňou) k sláve odchovaný. Ak by spevu nebolo – no on predsa znie stále. V závere básne, s využitím intertextového odkazu, predstavuje Hviezdoslav Tomášikov spev ako záruku lepšej – ubránenej – budúcnosti: *Spev: hučí, učí, ručí na vek-veky: / „pramarné vaše proti nám sú vzteky!“*¹² Ak Hviezdoslav v oslavnej básni súčasne s predstavením jubilujúcej piesne *Hej, Slováci!* ako budúcnostnej zábezpeky opakovane vyzdvihuje motív možného „doznenia spevu“, premieta sa do toho aktuálna dobová slovenská spoločensko-politická situácia poslednej štvrtiny 19. storočia, po zatvorení Matice slovenskej a slovenských gymnázií, ktorú – až do vzniku ČSR – charakterizovalo aj prenasledovanie spevu hymnických piesní.

2.1. LEXIKÁLNA DIGRESIA – OZON

V Hviezdoslavovej básni venovanej hymne *Hej, Slováci!* priťahuje (o. i.) pozornosť slovo ozon vo veršoch: *A búri ... posiaľ, búri neustále! / A bársby usnul na zámorskej skale: / nič to! Vrie ozon jeho melódie / od srdca k srdcu, čo za národ bije!*¹³ Podobá slova spolu s kontextom využitia napovedajú, že ide o agnonymum, slovo, ktoré nie

¹² Priame intertextové zapojenie Tomášikových slov a veršov vidíme aj u iných autorov jubilejných oslavných textov a básní, v ich pôvodnom českom znení napr. u Rudolfa Pokorného: *Padesát let přeletělo, / Slovan stojí pevně, / stojí jako mury hradné / v škůdce hřímá hněvně: / Jazyka dar svěřil nám Bůh, / Bůh náš hromovládny, / nesmí nám ho tedy vyrvat / na tom světě žádný* (cit. podľa Kolísek 1928, s. 488 – 489) či u Adolfa Heyduka: *[...] necht' zuří živlové i vrahů tiseň, / svou Slovan věčně zpívat' bude píseň, / hrom a peklo, marné vaše proti nám jsou vzteky!* (Heyduk 1885/1886, s. 7).

¹³ V tejto jazykovej podobe, čiastočne odlišnej od textu publikovaného r. 1884 v Národných novinách, prišla báseň k čitateľom v knihe Hviezdoslavových básní *Odkazy*, ktorá vyšla ako prvý zväzok Hviezdoslavovej knižnice (v prvom vydaní r. 1949 a ďalších bezprostredne potom r. 1950, 1951 – v desaťtisícových nákladoch). Žiaľ aj s niektorými chybami – napr. namiesto pôvodného *My Kollára, my dali Šafárika*, / *my vzájomnosti vatru rozžali*; / *i náš je spev [...]* knihou sa rozšírila ničím nevyprovokovaná modifikácia *My Kollára, my dali Šafárika*, / *vy vzájomnosti vatru rozžali*; / *i náš je spev [...]*, na čo nám prichodí nazerať inak než na edičné chyby vyplývajúce z osobitostí Hviezdoslavovho slovníka.

je „všeobecne známe“¹⁴ – v našom čase sa s ním nestretávame a nenájdeme ho ani v súčasných slovníkoch. Nejde však ani o hviezdoslavizmus, ako by sme sa mohli nazdať. Autor ho použil v dobovo frekventovanom význame ,ohlas, ozvena, echo‘, ktorý vo vzťahu k hymnickej piesni *Hej, Slováci!* vystupuje napr. aj vo vyjadrení Viliama Paulinyho-Tótha: *Toto je tá pieseň, na jejžto hlasy jak na ozon trúby archaniela oživaly zdrnelé kosti synov slavianských* (Podol'ský 1863, s. 251). Význam, ktorý sa dá identifikovať v textových dokladoch rozličných iných autorov nebol však predsa ani v danom čase známy všeobecne, ako to dokladá dobová potreba výkladu.¹⁵

Vysvetlenie slova bolo na dvoch miestach začlenené aj do sprievodných edičných textov výberu Hviezdoslavových básní *Odkazy* (1949) – ako výklad zodpovedajúceho fragmentu „*Ozon jeho melódie*: ozvena, ohlas piesne *Hej, Slováci!*“ v *Poznámkach* spracovaných Františkom Votrubom (s. 190) aj ako vysvetlenie výkladovým synonymom *ozon* = ozvena v *Slovníčku* spracovanom Martou Marsinovou (M. M., s. 209; zachytené je tu aj adjektívum *ozonný* = ozvenný, znejúci ozvenou).¹⁶ Teda tak pri 50. výročí písal Hviezdoslav o násobenom echu Tomášikovho spevu, literárne pritom fixujúc život zriedkavejšieho slova: *Vrie ozon jeho melódie / od srdca k srdcu, čo za národ bije!*

2.2. ZVRTLA DOBA

Tretia z Hviezdoslavových „tomášikovských básní“ je spätá s udalosťami, ktoré ukončili čas, v ktorom pieseň *Hej, Slováci!* nemala znieť – mala „doznieť, usnúť, zhasnúť“ pod tlakom všetkého, čo v priebehu a osobitne ku koncu „dlhého 19. storočia“ negatívne ovplyvňovalo slovenský národný život. Patrilo doň aj explicitné

¹⁴ O agnonymách u P. O. Hviezdoslava bližšie Nábělková (2018a).

¹⁵ Opakovane ho nachádzame vysvetlený u Sama Chalupku – napr. pod básňou *Bombura* s veršom *Zatrúbili trúby ozonom veselým* je v časopise Sokol v poznámke pod čiarou výklad: „*Ozon* = zvuk, ohlas; výraz to v Zvolene užívaný, na pr. ,tie dosky sú zle podbité; aký ozon dávajú, keď človek chodí po nich.‘ *Ozon* pochodí od *zníet*, tak ako *ohon* od *hnat*“ (S. CH. 1863, s. 242). Slovo *ozon* s nemeckým výkladovým ekvivalentom *Wiederhall* potom zachytáva aj prílohový slovník v knihe *Spevy Sama Chalupky* (1868) a so slovenským výkladovým synonymom *ohlas* ho nájdeme v Chalupkovom rukopisnom slovníku (*Zbierka lexikálneho materiálu S. Chalupku*. Archív Matice slovenskej. Názov Fondu: Matica slovenská I (1807) 1863 – 1875 (1912) Signatúra: 321), o ktorého vydanie sa veľmi usilovala Božena Němcová (Nábělková 2017, s. 261).

¹⁶ Slovo *ozon* prítomné v Hviezdoslavovej tomášikovskej básni nájdeme uňho aj inde – smutne znie v skladbe *Čierny rok*, keď píše o srdci zosnulej mamy a s ním i o svojom: [...] *zosrkali života vzpruhy prebolesne, / čujúc porážajúce heslo: Veta po ňom! / Heslo v mojom vzbudilo ozon: Veta po ňom! / Ozon strunou otriasol najcítlivejšej tiesne, / z útrobu struny zalkal plač elegickej piesne* [...]. Vo viacerých publikáciách (napr. v antológii *Náš básnik. Populárna antológia z lyrickej tvorby P. O. Hviezdoslava* z r. 1949 či v samostatnom vydaní *Čierneho roku* v r. 1969) možno sa však stretnúť s „edičným nepochopením“ a skreslením vyznenia Hviezdoslavovho textu, keď namiesto *ozon* v texte vystupuje *ozón* ([...] *Heslo v mojom vzbudilo ozón* [...] *Ozón strunou otriasol najcítlivejšej tiesne* [...]). Ako sa pri pozornom čítaní vydania Hviezdoslavovej poézie ukazuje, nie je to v súvislosti s hviezdoslavovskými agnonymami výnimočná situácia (porov. Nábělková 2018a).

zakazovanie piesne, ktorého prekračovanie vyvolávalo procesy súdneho či iného „inkvizičného“ typu, tvrdo zasahujúce do životov zreých aj celkom mladých ľudí. S udalosťami jesene roku 1918, ktoré oslobodili Tomášikovu pieseň spod zákazov a umožnili jej stať sa zvučným symbolom nového času, spája sa jeho báseň *Zvrtla doba*. Hymne *Hej, Slováci!* – ako jednému z emblémov slobody – sú v nej venované prvé tri strofy (Hviezdoslav 1919):

*Čo za spevot to popred okná tiahne,
s'ta veniec potiech, poprepletaný
plamennou stuhou slávovolaní:
že každý zvuk mi až k dnu srdca siahne,*

*by otajelo, starobou hoc krahne?
A nielen srdcom pohne do hrany
ni zvonom, lež i v tichom ústraní
mu duše široko sa porozľahne...*

*Jak, možné by bolo: náš búrlivý
to pochod zneje voľne po placi,
smel vonka z kútov...? Či sa divy robia?
Ba on to znie – div, vskutku, nad divy – :
„Hej, Slováci!...“ Nuž, hurá, Slováci...
Sto veky hodlaným, hej, zvrtla doba!
[...]*

Pri celkovej bohatosti intertextových zapojení piesne *Hej, Slováci!*, dokladajúcich a ďalej ustaľujúcich jej miesto v kultúrnej pamäti, vidno v názve básne *Zvrtla doba* (a aj v poslednom verši tretej strofy) intertextový odkaz na verše Jána Kollára s víziou situácie, ktorá podľa Hviezdoslavovej básne v r. 1918 práve nastala. Kollárova *Slávy dcera* vstúpila do slovanského sveta v r. 1824, desať rokov predtým, než sa zrodila Tomášikova slovensko-slovanská hymna (v r. 2024 má teda *Slávy dcera* 200 rokov).¹⁷ To, že a ako zachytil Hviezdoslav ešte i vstup do nového času prostred-

¹⁷ Hviezdoslav umiestňuje v závere tretej strofy do bezprostredného dotyku Kollárove a Tomášikove slová. Vo výstavbe prvej strofy však presvitá aj menej zjavné prepojenie jeho básne s inou básňou Sama Tomášika. Možno si ho uvedomiť, keď verše *Čo za spevot to popred okná tiahne, / s'ta veniec potiech, poprepletaný / plamennou stuhou slávovolaní* [...], ich modálnosť, syntax i obraznosť porovnáme s úvodnou strofou básne oduševnenia, ktorú Tomášik písal na oslavu inej veľkej udalosti – Memoranda slovenského národa: *Čo to za jasot a dobrá vôľa – / znie v Turci z každej dediny, / ktorý tak venčia vrchy do kola / jak parta hlavu dievčiny?* Tomášikova báseň *Na deň 6. lipňa 1861* bola uverejnená r. 1861 v Dobšinského časopise *Sokol* (k tejto Tomášikovej básni bližšie Vongrej 1988, s. 28). Memorandum s jeho národným programom, široko vítané a ospievané, predstavuje aj v Tomášikovej tvorbe návrtný motív, ohlása sa vo viacerých básňach, osobitne (z dnešného lingvokulturologického pohľadu)

níctvom Tomášikovho spevu, ukazuje silu prítomnosti hymnickej piesne v spoločenskom vnímaní, stelesňovanom popri inom práve aj Hviezdoslavovou kontinuálnou básnickou pozornosťou. V dlhšej „introdukcii“ som poukazom na mnohoraké intertextové prepojenia/zapojenia chcela upozorniť na súbor Hviezdoslavových (Heydukových, Pokorného i ďalej doplniteľných) tomášikovských básnických textov, nie známych, nazdávam sa, v takejto koncentrácii.

3. BÁSEŇ, ČO SA NARODILA AKO PIESEŇ

Hviezdoslavove básne sú poetickým stvárnením zrodu a časti cesty hymnickej piesne. Lákavé by bolo napísať, že všeobecne známej cesty všeobecne známej hymnickej piesne. Máme však dostatok indícií, že tá cesta – hoci sú už dlho poznávaní prístupné okolnosti vzniku piesne, o ktorých sám autor podal svedectvo, ako aj vlny jej šírenia a pôsobenia (i hatenia) – v našom čase všeobecne známa nie je. Presvedčila som sa o tom napr. v komunikácii so študentmi (mnohí ju, ako napokon ani iné hymnické piesne, vôbec nepoznali), dokazujú to rozličné vyjadrenia a diskusie na internete, no doklady neznalosti a dezinterpretácie možno stretnúť aj v odbornej sfére. Nekladím si tu za cieľ systematicky sledovať rozličné, akokoľvek dôležité, tematické línie, sústredím sa, aj s využitím textov iných, na niekoľko výsekov a „názorných obrazov“.

Sama Tomášika možno vzhľadom na komplex charakteristík jeho osobnosti a diela počítať k dvojdomým slovensko-českým autorom.¹⁸ Podieľa sa na tom predovšetkým práve jeho hymnická pieseň, jej slovensko-českosť či česko-slovenskosť vyplývajúca z osobitosti vzniku (v českom prostredí, navodená českými reáliami na pozadí prežívania neľahkej slovenskej situácie), jazyka (obracia sa na Slovákov textom napísaným jemne slovakizovanou češtinou, dobovo príhodnou v slovenskom evanjelickom prostredí) aj ďalšieho slovensko-slovanského života – v českom prostredí prednostne v adaptovanom slovanskom znení nesenom oslovením/názvom

charakteristickou lingvoreáliou *Okolie*. Napr. báseň *Hymna* z r. 1862 obsahuje verše: *Bože daj zdaru našej domovine, / Slovenské slávno Okolie nech zkvetá; / Žehnaj ten náš kraj! Slovenskej rodine / Daj miesto čestné na dejišti sveta* (Tomášik 1862, s. 59; porov. pozn. 11). Významnosť Memoranda je uňho prítomná aj v „inom žánri“ – v ďakovnom vystúpení r. 1884 reprodukovanom v článku *Národných novín* 26. október v *Chyžnom* – kde na prívet Štefana Marka Daxnera, čo „[...] túžby národa nášho sjednotil v jednom cieli – memorandume“, odpovedal slovami želaní: „Bôh žehnaj a sdržuj jeho pôvodcu a tiež dopraj mu ešte uvidieť požehnanie z diela jeho!“ (Redakčné nepodpísané 1884c, s. 2).

¹⁸ V našom čase takáto charakteristika nedosahuje intenzitu vnímania slovensko-českej dvojdomosti Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafaříka (v českom prostredí s odlišnými podobami všetkých častí mena, Pavel Josef Šafařík oproti slovenskému Pavol Jozef Šafárik). Podieľa sa na tom aj skutočnosť, že hoci sto a viac rokov od zrodu básne/piesne *Hej, Slováci!* a jej skoršej adaptovanej podoby *Hej, Slované!* žila intenzívne v obidvoch národných spoločenstvách, osobnosť jej tvorcu bola pre mnohých skrytá, neznáma (ako je to napokon pri zľudovených piesňach bežné; o zľudovenosti autorských piesní a súvisiacich okolnostiach bližšie Václavek 1938, 1949). Vlastne aj pri prvom publikovaní bol Samo Tomášik podpísaný len skratkou S. T., no neskôr je vo väčšine slovenských aj českých spevníkov a iných textov pieseň *Hej, Slováci!*, resp. *Hej, Slované!* Tomášikovým menom (niekedy vo variantných podobách Tomášik či Tomašek) podpísaná.

Hej, Slované! aj spojením *slovanská řeč* v druhom verši, *duch slovanský* v piatom (na rozdiel od pôvodného *Hej, Slováci!*, *slovenská řeč*, *duch slovenský*). Podvojný život piesne pritom v priebehu rokov charakterizujú rozdiely späté s osobitosťami vývinu jedného i druhého národného spoločenstva.

Pravda, keď hovoríme o slovensko-českosť piesne, treba mať súčasne na zreteľ aj jej všeslovanskosť, ako to znie z Hviezdoslavových básní či ako v r. 1861 v úvode k naznačeniu slovensko-českej dvojdomosti písal Pavel Dobšinský: „Pod Tatrami a pod Krkonošmi, na brehách Váhu i Hrona, Vltavy i Labe, Savy i Drávy, dolu, na pravo i na ľavo staroslavského Dunaja, áno celým Slovanstvom ozývajú sa zvuky tejto piesne; niet precítnuvšieho a prebudeného srdca slovanského, ktorým by ona nehýbala; niet ucha, niet ducha, ktorému by milo neznela a ktorého by nepovzbudzovala k vrúcim citom lásky a mužným skutkom za rozkvet národa. [...] Pieseň Tomášikova ‚Hej, Slováci!‘ povstala na Českej zemi: Praha je jej kolískou, syn Tatry jej pôvodca; náleží teda, čo do povstania, rovnou mierou povltavským i podtatranským dolinám“ (Dobšinský 1861, 26).¹⁹

O viac ako dvadsať rokov neskôr, v r. 1884, keď „národ slovenský a český v prvni řadě národů slovanských světi památku padesátiletého vzniku písne“, podobne, v úvodných slovách k českému prekladu Tomášikovej autobiografie napísanej v r. 1884 pri 50. výročí básne/piesne, hovoril Rudolf Pokorný: „Národ, jehož stařícký pěvec Samo Tomášik je synem, slaví v písni ‚Hej, Slované!‘ píseň svou, neboť jemu napsal ji vlastně Tomášik (‚Hej, Slováci!‘); národ český stejnou měrou pokládá ji za svou; neboť jeho jazykem byla zprvu napsána, a byla napsána v Praze. Ale také ostatní Slované považují Tomášikovu píseň za svou, zpívající ji téměř všade“ (Pokorný 1884, s. 639).²⁰

¹⁹ V štúdii *Adaptabilita poézie hviezdneho obdobia* opísal Ján Jankovič pút' Tomášikovej hymnickej piesne po slovanskom svete v celej šírke súvislostí (Jankovič 2008a, porov. pozn. 1, 5). Jeho rovnomená dvojazyčná slovensko-chorvátska monografia so súborom prekladov a adaptácií piesne do rozličných jazykov vyšla v tom istom roku (Jankovič 2008b).

²⁰ Rudolf Pokorný uverejnil český preklad Tomášikovej autobiografie najskôr časopisecky (Pokorný 1884) a s krátkym odstupom aj v druhom zväzku svojho významného diela *Z potulek po Slovensku* (Pokorný 1885, s. 161 – 170). V r. 1901 bol Tomášikov vlastný životopis s opisom zrodu hymnickej piesne z rukopisu uverejnený v Slovenských pohľadoch so sprievodnou informáciou: „Napísaný v oktobri 1884, keď svätila sa 50-ročná pamiatka piesne ‚Hej, Slováci!‘ Požiadany o to, Tomášik poslal svoj životopis slovenskému spolku ‚Detvanu‘ do Prahy, ktorý usporadoval večer jemu na počesť. Menom spolku prosil Tomášika o životopis Pavel Socháň, a on i zachoval dosiaľ jeho rukopis“ (Tomášik 1901, s. 204). V nedávnom čase napr. Peter Šoltés začlenil Tomášikove spomienky do učebných textov koncipovaných ako výbor prameňov k slovenským dejinám (Šoltés 2014, s. 244 – 247). V r. 1884 súbežne s vlastným životopisom pre pražský Detvan vzniklo viac Tomášikových opisov zrodu piesne – napr. redakčný článok *Hej, Slováci!* Národných novín z 28. 10. 1884 prináša obraz martinskej tomášikovskej slávnosti s reprodukciou vystúpenia Jozefa Škultétyho, citujúceho z aktuálneho Tomášikovho listu s opisom udalostí r. 1834 v trochu iných slovách (Redakčné nepodpísané, 1884a, s. 1 – 2).

Z Tomášikovej biografie treba aspoň stručne odcitovať dôležité slová zachytávajúce nečakaný zážitok „nečeskosti“ Prahy ako mesta (v ostrom protiklade k povznášajúcim stretnutiam so Šafárikom, Jungmannom, Palackým, Preslom, Hankom, Amerlingom),²¹ a bezprostrednú reakciu – zrod básne/piesne: „[...] či by ozaj matička Praha, táto perla západného Slovanstva, mala byť pre nás ztratená a utonúť v mori nemec- kom: a či by tak i moja drahá vlasť, to milé Slovensko, ktoré z Prahy dostáva svoj duchovný život, malo zaniknúť v mori cudzom? Nie, to nesmie byť, to sa stať nemôže. V takýchto myšlienkach pohrúžený súc, prišla mi na myseľ známa poľská pieseň: „Jeszcze Polska niezginęła, poki my żyjemy“ – a na tento nápev sa mi ako od srdca vi- nuly sloky mojej piesne: „Hej, Slováci!“ Vkročím z ulice do svojej izby, zapálím sviecu a ceruzkou napíšem do svojho denníka všetky tri sloky; pieseň bola hotová. Tak, hľa, keď som najprv oduševnený ohnivými rečami mladých literátov maľoval si v mysli ružovú budúcnosť českého i môjho národa, ale na to zase trpkými skúsenosťami živo- ta ako by omráčený zostal, skoro bych bol upadol do pochybovania, ale viera a nádej lepšej budúcnosti prelomila konečne všetky moje pochybnosti, a táto viera vyrazila sa z hlbín duše mojej v piesni: „Hej, Slováci!““ (Tomášik 1901, s. 208).

Okolnosti zrodu básne/piesne, to, že bola napísaná v češtine a potom v adapto- vanej podobe *Hej, Slované!* v českom prostredí veľmi rozšírená, i to, že dlho nebolo širšie známe a publikované Tomášikovo svedectvo, prispeli k existencii rozličných interpretácií a dezinterpretácií jej zrodu a ďalšej cesty – napr. ešte v r. 1884 cítil Jozef Škultéty potrebu upozorniť – aj v opore o čerstvo napísaný list Sama Tomášika – na reálnu vznikovú postupnosť oslovení *Hej, Slováci!* – *Hej, Slované!*,²² s posunom od slovenskej k všeslovanskej dimenzii hymnického textu.²³

²¹ Porov. slová S. H. Vajanského v jubilejnom článku v r. 1884: „[...] išiel do Prahy v nádeji, že perla západných Slovanov, historiou tmavou i ligotavou, krvavou i vysokokultúrnou preslávená Praha rozveselí ducha jeho, ubitého a skormúteného nad osudom slovenského národa. On dumať, že aspoň na chvíľku zabudne na domáce pohromy pri veselom ohnisku českého znovuzrodenia. No mýlil sa náš cestovateľ [...]“ (Vajanský 1884, s. 1).

²² „Okolnosť, že pieseň mladého Slováka povstala v inej slovanskej zemi a pod dojmom toho, čo tam videl, dopúšťala domnienku, že pôvodne je „Hej, Slovania!“ a nie „Hej, Slováci!“. Slávny pôvodca v svojom uvedenom liste sdělil nám pôvodnú osnovu [...]“. Škultéty z listu reprodukuje aj Tomášikovu – v porovnaní so životopisom – alternatívnu formuláciu zrodu piesne: „[...] rozpomenul som sa tam i na svoj milý národ slovenský, už v ten čas nemilobohu utláčaný, hanobený a hatený vo svojom kultúrnom vývoji. [...] počaly ma trápiť pochybovanie a bázeň, či ozaj Praha, táto perla západného Slovanstva, nezanikne pre Slovanstvo v cu- dzom mori a či potom i môj milý národ slovenský tiež neutopí sa v cudzine?! [...] vyrojily sa z hlbín mojej duše všetky tri sloky piesne „Hej, Slováci!“, ktorú som si naznačil do svojho cestopisného denníka“ (publiko- vané v Národných Novinách 28. 10. 1884 v úvodníku „Hej, Slováci!“, redakčné nepodpísané 1884a, s. 1 – 2).

²³ Z mnohých textov, kde sa aj v 20. storočí (napriek tomu, že minimálne od r. 1884 bola postup- nosť *Hej, Slováci!* – *Hej, Slované!* zrejmä a známa) ponúka a upevňuje obraz opačnej chronológie, možno uviesť úryvok z knihy Bohuslava Haluzického *Božena Němcová a Slovensko*, kde ponúka pred- stavu rozhovoru Boženy Němcovej a Sama Tomášika počas jej návštevy r. 1855 v Chyžnom: „Spomína- li vari Tomášikovu návštevu Prahy roku 1834, keď nespokojný s národnostnými pomermi v nej, napísal hymnu „Hej, Slované!“, neskôr premenovanú na Slovensku na „Hej, Slováci!““ (Haluzický 1952, s. 125).

Rukopis textu básne nebol ani po zverejnení autobiografie známy. Jeho osud presvitá z poznámky o jeho aktuálnej nedostupnosti (v dôsledku všetkého rušenia slovenských inštitúcií), ktorú Tomášik vložil do svojho životopisu: „[...] pôvodinu piesne ‚Hej, Slováci!‘ daroval som do matičného musea, teraz tedy tam leží môj rukopis pod zátvorom, prach a mole ho zožierajú“ (Tomášik 1901, s. 210), ako aj zo Škultétyho reprodukcie zodpovedajúcej pasáže Tomášikovho listu: „[...] teraz ju pravda v našom museume prach a mole jedia, za to ale žije v srdciach mojich národovcov, a od Slovákov, pre ktorých vlastne bola písaná, prešla aj na kmeny pobratimské“ (Redakčné nepodpísané, 1884a).²⁴ Ďalší čas bol našťastie k pôvodine piesne spolu s ďalšími Tomášikovými rukopismi z cesty, na ktorej sa zrodila, milosrdnejší.

4. PŮŤ A VARIÁCIE TOMÁŠIKOVHO TEXTU

Na cestu hymnického spevu sa Tomášikova básne/pieseň vydala ešte pred prvým publikovaním. V čase, keď ju v r. 1837 zverejnil Gašpar Fejérpataky-Belopotočský vo svojom *Novom i starom vlastenskom kalendári* na rok 1838,²⁵ bola už v slovenskom prostredí známa, širila sa osobným stykom (po návrate „pesníka“, „spevca“ z cudziny a možno stamodtiaľ aj predtým), už „sa spievala“.

Z času predchádzajúceho prvému tlačenému zverejneniu je najvýznamnejšie a zrejme i najznámejšie spievanie piesne na iniciačnom výlete štúrovcov na Devín 24. apríla 1836. Z opisu Jozefa Miloslava Hurbana v životopisnom diele *Ludovít Štúr* cítiť silu spoločného spevu: „[...] zavznela pieseň ‚Hej, Slováci!‘ a pri sloke: ‚My stojíme stále pevne, jako múry hradné,‘ podal Ľudovít ruky obom zprava i ľava stojacím a príkladu toho nasledovali všetci ostatní, tak že stálo kolo s rukami mocne sviazanými a nad hlavami čniacimi. Oduševnene triráz zopätovala sa sloka tá a dané bolo znamenie k pochodu zpiatočnému [...]“ (Hurban 1881, s. 203).²⁶

²⁴ A Vajanský v úvodníku Národných novín (uverejnenenom vedľa Hviezdoslavovej básne *Päťdesiat rokov*) – so záverečným intertextovým odkazom k hymnickej piesni písal: „Jako radi by sme obložili vkusným rámcem ten jeho rukopis, ktorého obsah stal sa historickým. No rukopis piesne ‚Hej, Slováci!‘ vzala do opatery ‚Slovenská Matica!‘ a opatrovala ho čo relikviu: dnes žerú ho myši a prach v otrhanom, zanedbanom stavisku. No, nech si majú rukopis, tým nevymazali z našich srdiec samú pieseň. [...] My za ním hovoríme v silnej viere: Jazyka dar sveril nám Boh, Boh náš hromovládny, / nesmie nám ho tedy vyrvať na tom svete žiadny!“ (Vajanský 1884, s. 1).

²⁵ *Nowý i starý vlastenský kalendář na rok Páně 1838* bol vydaný v r. 1837. Sledujúc niť výročí, nemožno v r. 2024 obísť dve osobné výročia Gašpara Fejérpataky-Belopotočského – 230. výročie narodenia a 150. výročie jeho úmrtia („končiny“... aj v slovenských nárečiach je doložené toto eufemistickejšie pôsobiace synonymum, známe inak skôr z ruštiny).

²⁶ Dôležitou súčasťou devínskej slávnosti bol „národný krst“ s prijatím slovanských mien – s Jozefom Hurbanom spája sa navždy osvojené *Miloslav*. V jeho mene ho pritom stretávame aj na prvom mieste (v nám dnes nezvyčajnom poradí) Miloslav Jozef Hurban. Tak je uvedené r. 1839 na titulnom liste publikácie *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách*, také poradie vidíme aj pri uvádzaní vydavateľa Slovenských národných pohľadov z r. 1846 – 1852, kde sa odráža aj v skratke M. J. H., ktorou sa podpísoval; v Slovenských pohľadoch osemdesiatych rokov už jeho meno vystupuje v „dnešnej podobe“).

Obraz spevu hymnickej piesne na Devíne máme aj citovejšie podaný: „Keď ju počujem, voždy prenesie ma sladká upomienka do dávno pominulých časov mladosti mojej; vidím sa v kolu junáctva ohnivého, jehož krev vrie a ňadrá prekypujú citami rodolubstva; – vidím ich ako vstávajú pri poslednej sloke, vidím hlavy obnažené, vidím tváre nadšením horiace, vidím zraky plamenné, ruky hor vyzdvižené, a čujem spev, jehož posvätný dôraz zatrasa oblokami [...]“.²⁷ Pochádza z textu, ktorý r. 1863 pod pseudonymom Podol'ský uverejnil Viliam Pauliny-Tóth pri Tomášikovom 50. osobnom jubileu (z textu, kde o. i. prirovnával zvuk Tomášikovej piesne k „ozonu trúby archanjela“). Ten čas, 60. roky – po prijatí memorandového programu a založení Matice slovenskej v roku miléniových osláv príchodu cyrilometodovskej misie – mali v slovenskom národnom hnutí optimistickejší nády, ako to naznačuje aj tónina pokračovania textu: „[...] vtedy iba pieseň bola naša potecha, naša nádej, a táto pieseň bola naše credo národné, a my verili sme, že z creda takého nadobno zkvitnúť i dobe skutkov. A nesklamali sme sa. Pieseň tú, ktorú vtedy iba pár sto – iba v blahých ideáloch žijúcich žiakov spievalo, pieseň tú spievajú teraz tisíce upovedomených Slovákov, a millions Slovanov jeho pobratímých. – Nuž či luhaly slová piesni, vraviace, že ‚Bôh je s nami‘?“ (Podol'ský 1863, s. 251 – 254).

4.1. NOVÝ I STARÝ VLASTENSKÝ KALENDÁŘ NA ROK PÁNĚ 1838 (1837) A ČESKÁ VČELA (1837). PRVÉ PUBLIKOVANIE A RUKOPIS BÁSNE

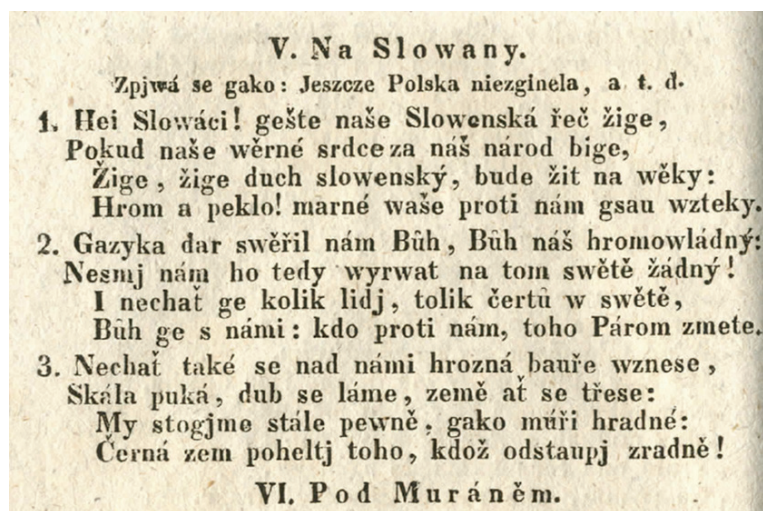
Báseň, ktorú si Tomášik zapísal v novembri 1834 v Prahe do cestovného denníka, uverejnil po troch rokoch Gašpar Fejérpataky-Belopotocký vo svojom kalendári – s názvom *Na Slowany*, odkazom na melódiu poľskej piesne *Jeszcze Polska nie- zginęła* a s niektorými špecifickými slovakizmami, ktoré prezrádzajú slovenskosť autora českého textu. Báseň *Na Slowany* v kalendári bezprostredne predchádza niekoľko básní Ľudovíta Štúra a nasleduje ju báseň *Pod Muránom* (neskôr rozšírená, zľudovená ako pieseň *Hej, pod Krivánom*), za ňou podpis S. T.

Pri obidvoch týchto Tomášikových básňach možno spolu s ďalším životom zľudovených piesní vidieť istú podobnosť aj v ich „expanznom“ funkčnom posune. Pri lokálnejšie situovanej piesni *Hej, pod Muránom* s posunom k piesni *Hej, pod Krivánom* odkaz ku Krivánu ako národnému symbolu pôvodné autorské znenie zo spoločenského života vlastne vytlačil a nová podoba sa stala pevnou súčasťou repertoára národných piesní, spievanou a zachytávanou takto aj v spevníkoch.²⁸

²⁷ S opisom spievajúcej štúrovskej družiny aluzívne sa v intersemiotickom prepojení vynára obraz Alfonsa Muchu *Prísaha omladiny pod slovanskou lípou* z cyklu pláten *Slovanská epopea*.

²⁸ Kriván sa stal túženým cieľom slovenských aj českých národovcov (porov. pozn. 11; pôsobivé svedectvo o vnímaní genia loci, prírodnej krásy spolu s aurou národného symbolu ponúka napr. cestopis českého študenta, budúceho významného lekára Dušana Viléma Lambla *Zápisky cestujícího po Slovensku r. 1846* (Dušan 1847). Lambl je okrem iného autorom prvého publikovaného slovensko-českého

Funkčný posun pri piesni *Hej, Slováci!* k piesni *Hej, Slovania!* (najskôr české *Hej, Slované!*) priniesol inú situáciu – dlhodobú koexistenciu oboch podôb. Slovenské prostredie s dominantným postavením hymnickej piesne *Hej, Slováci!* poznalo potom aj všeslovansky vyznievajúcu pieseň *Hej, Slovania!*, v českom prostredí popri *Hej, Slované!* s dominantným postavením a rozsiahlym uplatnením bola známa i publikovaná aj „slovenská verzia“. Napokon, s apostrofovaním Slovákov a ospievaním slovenskej reči a slovenského ducha pieseň do českého prostredia pôvodne prišla.

(4) Prvá publikácia básne *Hej, Slováci!* pod názvom *Na Slowany*. Fejérpatakyho Nowý i starý vlastenský kalendář na rok Páně 1838 (1837)

Fejérpatakyho kalendár vychádzal vo veľkých nákladoch (v čase najväčšieho rozmachu až do desaťtisíc), čo publikovaným textom zabezpečovalo – osobitne so zreteľom na daný čas – nemalú publicitu. Z hľadiska šírenia Tomášikovej piesne v českom prostredí je dôležité, že vydanie tohto ročníka kalendára bolo bezprostredne (už 7. 10. 1837) ako „veľkej chvály hodné“ predstavené v Českej včele – Josef Václav Justin Michl tu v kolónke *Literatura* informoval o zaujímavostiach tohto 9. ročníka kalendára. K českému publiku sa tak dostala Tomášikova pieseň s incipitom *Hei, Slowáci! Gešte naše slowenská řeč žige*, v prepise reprodukovanej takmer verne – s niekoľkými odchýlkami, najmä v interpunkcii a písaní veľkých písmen – text z Belopotockého kalendára (Michl 1837, s. 359).²⁹

slovníka *Slowníček slowenský* (Dušan 1848). V čase priprav Slovenského zjazdu v Prahe sa Dušan Lambl zbližil s Ľudovítom Štúrom – podpísaný je pod článkom *Panslavismus*, ktorý 30. 4. 1848 uverejnili Havlíčkove *Národní noviny* a pri ktorom sa predpokladá Štúrovo spoluautorstvo (Sojková 2006).

²⁹ J. Michl v krátkom sprievodnom texte hovorí o ceste, akou sa Tomášikova báseň/pieseň do Českej včely dostala: „Putugiej po Uhrách pan Wrtátko obdržel od pana Fejérpatakyho gedén wýtisk

„Hej, Slováci! geště naše slowenská řeč žige,
 Pokud naše věrné srdce za náš národ bige,
 Žige, žige duch slowenský, bude žit na věky:
 Hrom a peklo! marné vaše proti nám gsau wzteky.
 Gazyka dar swěřil nám Bůh, Bůh náš hromowládny,
 Nesmj nám ho tedy wyrwat na tom swětě žádný!
 I nechať ge kolik lidj, tolik čertů w swětě,
 Bůh ge s námi: kdo proti nám, toho Parom zmete
 Nechať také se nad námi hrozná bouře wznese,
 Skála pulá, dub se láme, země ať se třese:
 My stogjme stále, pewně gako můři hradné:
 Černá zem poheltj toho, kdož odstaupj zradne.

- (5) Publikácia básne *Hej, Slováci!* pod názvom *Na Slowany* v informácii o vydaní nového Fejérpatakyho kalendára. Česká včela (1837)

- (6) České znenie prvého verša Tomášikovej piesne *Hej, Slováci!* vo výtvarnom stvárnení Oldřicha Cihelku (začiatok 20. storočia)

toho kalendáře, a za tau přjčinau nemesskáme i o wygitj geho nassím čtenářům zprávu dáti“ (Michl 1837, s. 359). O prázdninovej ceste, na ktorej študent Antonín Jaroslav Vrtátka (budúci knihovník Národného múzea, spisovateľ, editor – napr. aj listov F. Palackého a J. Jungmanna písaných J. Kollárovi) navštívil spolu s priateľom Františkom Ladislavom Riegrom viacerých slovenských predstaviteľov národného hnutia, písal V. Žáček (1948; porov. Franková 2010).

Pozornosť k Tomášikovej piesni môže sa ďalej uberať rozličnými smermi. Textologicky je nesmierne zaujímavé porovnať text publikácie vo Fejérpatakyho kalendári s Tomášikovým rukopisom, ktorý sa predsa v zmenenej situácii našiel („prach a mole“ ho nezožrali) a ktorého prepis, aj so zachytením autorského zvažovania a realizácie úprav, zverejnil pri centénii básne/piesne v r. 1934 Ján K. Garaj v *Slovenskej reči* (Garaj 1934/1935). Pre poznanie jazykových špecifik zrodu textu v Tomášikovej „slovenskej češtine“ (českoslovenčine) a vôbec konkrétnej situácie pri dobovej publikačnej apretácii českého textu v slovenskom prostredí je dôležitá možnosť sledovať edičné úpravy, ktorými sa v kalendári odstránili niektoré slovenské/slovakizujúce prvky autorského rukopisu. Ako slovakizmy rukopisu možno (bez ambície na vyčerpávajúci opis) spomenúť napr. *eště* namiesto publikovaného *ještě*, *márné* namiesto *marné*, *sú* namiesto *jsou*, *ňesmí* namiesto *nesmí*, *žit'* namiesto *žit* (v tlačenej podobe *žit*), *vyrvat'* namiesto *vyrvat*, *boure* namiesto *bouře*, možno sem napokon zaradiť aj tvar *čertův* namiesto *čertů*, hoci genitív tohto typu mohol by mať oporu aj v súdobej češtine.³⁰

Porovnanie na druhej strane ako nemenej zaujímavé umožňuje vidieť publikačné chyby, ktoré v rukopise básne nemajú oporu – z najdôležitejších: Tomášik vo svojom cestovnom denníku písal *Parom* nie *Párom*, písal *jako múry hradné* nie *bizarné jako můři hradné*, čo vidíme v kalendári – a čo sa prenieslo do Českej včely a v rozličnom čase v reprodukciách aj inde.³¹ Možno už na tomto mieste stručne poznamenať, že sú to práve predovšetkým slová *Parom* a *múr* – *múry*, ktoré pri celkovej adaptácii do „českej češtiny“ textu piesne *Hej, Slováci!* na *Hej, Slované!* podliehali úprave. V kalendári je – bez opory v Tomášikovom rukopise – pozoruhodná aj kollárovská vokalizácia v slovesnom tvare *poheltí*. Aj sloveso *pohltit'* v Tomášikovej básni podliehalo mnohým slovenským aj českým textovým variáciám.

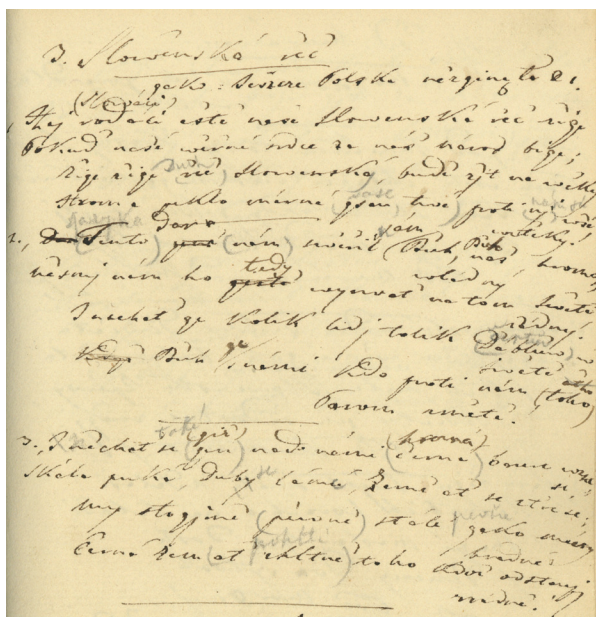
Ján K. Garaj popri sprístupnení rukopisu básne v čitateľnom prepise sledoval aj cieľ na základe analýzy Tomášikovho cestovného denníka *Popsánj Cesty z Berlina do Domu roku 1835* spresniť dátum jej zrodu – určil ho na 2. novembra 1834. Dnes máme možnosť súbežne s dávno publikovaným prepisom J. K. Garaja vidieť aj reprodukciu rukopisu Tomášikovej básne/piesne s názvom *Slowěnská řeč*, s predpísaným nápevom aj autorskými zásahmi – úpravami textu.³² Vidno v ňom popri inom rozdiel medzi názvom *Slowěnská řeč* a spojením *Slowenská řeč* v prvom verši (*ě* – *e*) či zmenu pôvodného oslovenia *Hej rodáci* na *Hej Slováci*:

³⁰ Zachytenie širokého spektra rozlične podmienených textových variácií Tomášikovej básne/piesne v priebehu jej doterajšieho života možno považovať za príspevok k textologickej problematike v jej zameraní na život konkrétnych textov slovenskej literatúry (porov. napr. Rácová – Navrátil 2021; Navrátil 2019; Teplan 2016).

³¹ V takejto podobe to napr. v r. 1937 pri 50. výročí Tomášikovho úmrtia uverejnil v periodiku *Národní listy* Josef Otto Novotný. S poznámkou „Pôvodné znenie, napísané r. 1834, uverejnené v Belopotockého kalendári na rok 1838“ možno túto podobu uvidieť v londýnskej publikácii Vladimíra Clementisa *Slováci a Slovanstvo* (Clementis 1944, s. 48) a i.

³² Rukopis *Slowěnská řeč* je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice vo fonde S. Tomášika, signatúra M 107 C 27.

(7) Rukopis básne Sama Tomášika pod názvom *Slowěnská řeč* v jeho cestovnom denníku (1834)

(8) Prepis rukopisu básne Sama Tomášika (1834) – Ján K. Garaj (1934/1935, s. 113)

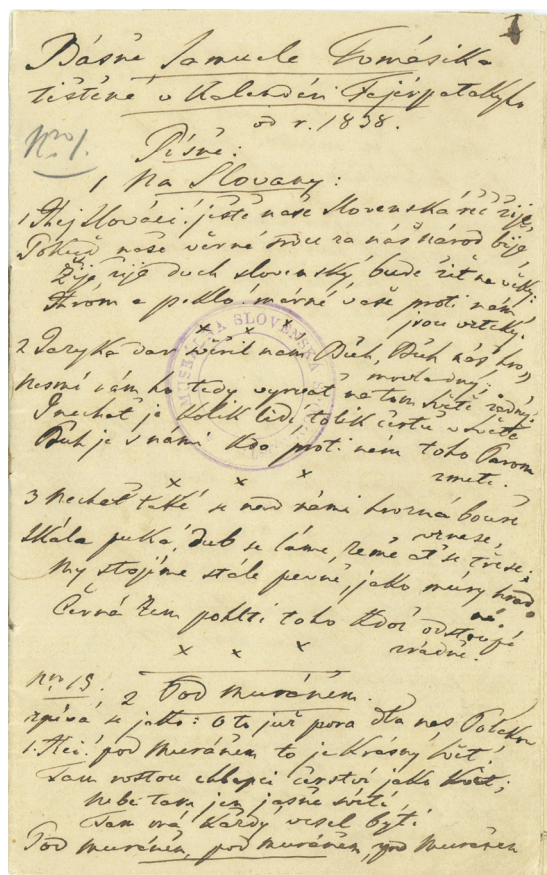
„Slowěnská řeč.
Gako: Jeszcze Polska nieżginęła etc.

1. Hej Slováci eště naše Slowenská řeč žige
(rodáci)⁵
Pokuď naše věrné srdce za náš Národ bige;
Žige žige Duch Slowenský, bude žjt na věky
(řeč) (á)
Hrom a peklo márné vaše proti nám sú wzteky!
(gsou) twé) (nj wśé)

2. Jazyka dar swěřil nám Bůh, Bůh náš hromowládný
(Tento) (nám) (s)
Něsmj nám ho tedy wyrwať na tom Swětě žádny.
(geště)
I nechať ge kolik lidj tolik čertůw w Swětě
(Dáblůw)
Bůh ge s námi kdo proti nám toho Parom změtě!
(Když)

3. Něchať se také (giž) nad námi hrozná baure wznese,
(I) (n) (jen) (černá)
Skála puká, dub se láme, Země ať se střese;
(y) (ú)
My stogjmě stále pevně gako múry hradné,
(pěwně)
Černá Zem ať pohlti toho kdož cdstaupj zrádně!“
(zhltně)

V Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice sa nachádza aj rukopis s názvom *Na Slovany*, späť už – na rozdiel od denníkového zápisu – s publikáciou v Belopotockého kalendári.³³ Podrobnejšie porovnanie rukopisov, z ktorých prvý reprezentuje situáciu zrodu a druhý – s odstupom niekoľkých rokov – stojí časovo aj jazykovo blízko k prvej tlači, ďalej prehľbuje poznanie začiatkov cesty Tomášikovej básne/piesne. V tejto chvíli vari stačí povedať, že aj v tomto rukopise vidíme (na rozdiel od publikovaného textu – podoby slov *hej*, *Parom*, *múry*, *pohltí*). Vidno aj, ako ustaľuje autorské zmeny zaznačené v denníkovom rukopise a obsahuje i viacero ďalších priblížení k podobe vytlačenej vo Fejérpatakyho kalendári.

(9) Rukopis básne Sama Tomášika s názvom *Na Slovany* v súbore *Básne Samuele Tomášika tiskene v Kalendári Fejérpatakyho do r. 1838*

³³ Rukopis básne *Na Slovany* je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice vo fonde S. Tomášika, signatúra M 107 C 2.

4.2. HEJ, SLOVÁCI! – HEJ, SLOVANÉ! – HEJ, SLOVANE!

Existenciu Tomášikovej básne/piesne charakterizujú – v uložení do špecifického dobového kontextu – rozličné pozoruhodné javy. Výnimočná je už sama jej podvojná existencia v slovensko-českom priestore. Publikácia v Českej včele v r. 1837 takmer súbežne s vytlačením v Belopotockého kalendári ukazuje, že primárne sa v tlačenej podobe básň/pieseň *Hej, Slováci!* – a v skutku ako *Hej, Slováci!* – dostala do oboch kultúrnych prostredí. Tradične sa uvádza, že v osobnom styku bol jedným z jej sprostredkovateľov Jozef Miloslav Hurban (čo ju už r. 1836 spieval na Devíne), keď bol r. 1839 na ceste po moravských a českých krajoch. Parafrázujúc názov jeho cestopisu *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách* (1841) mohli by sme hovoriť aj o ceste piesne „k bratom slovenským na Morave a v Čechách“. Mimoriadnu úlohu na jej slovensko-českej ceste však zohral Matěj Mikšíček (moravský národný buditeľ, neskorší účastník slovenského povstania v r. 1848), ktorý zo svojho letného pôsobenia pri organizovaní divadelných predstavení v r. 1839 vo Zvolene priniesol pieseň na Moravu. Práve s ním a s jeho okolím sa spája zrod adaptácie *Hej, Slované!*, a s tým budúceho paralelného slovensko-českého života Tomášikovho spevu. S ďalekosiahlym návrhom úpravy *Hej, Slováci!* na *Hej, Slované!* prišiel Mikšíčkov priateľ a spolužiak v kňazskom seminári Jan Fáborský (Heckel 1881; jemne mystifikačné pamäti M. Mikšíčka v postave Mirovíta r. 2007 knižne vydal Z. Fišer). Keď sa Fáborskému pripisuje zásadná zmena v incipite básne/piesne, je pravdepodobné, že sa súbežne s ňou uskutočnila aj modifikácia adjektíva *slovenský* na *slovanský* (*slovenská reč, duch slovanský*). Nevedno, či sa už v tomto kroku uskutočnila aj významná zmena teonyma *Parom* na *Perun*.³⁴

S postupným rozširovaním koexistencie piesní *Hej, Slováci!* a *Hej, Slované!* dá sa počítať od prelomu 30. a 40. rokov 19. storočia. Z prvých publikácií piesne *Hej, Slované!* v českom prostredí možno sa osobitne pristaviť pri brnianskom vydaní nenotovaného spevníčka *Sbírka písní slovanských* z r. 1851 – tu už okrem základnej slovensko-slovanskej zmeny v texte namiesto teonyma *Parom* vystupuje *Perun* (v ďalších českých vydaniach potom *Perun*).

³⁴ Sporadicky sa pri reflektovaní návrhu tejto zmeny vyskytuje meno iného Mikšíčkovho priateľa, Vincenca Furcha. Tak to uvádza napr. Ján Jankovič (2008a s. 89) či v sugestívnej formulácii J. O. Novotný, keď hovorí, že „Vincen Furch změnil ve šťastném vnutnutí apostrofu ‚Slováci‘ na ‚Slované‘, a tak se stalo, že prostě, ale vroucí verše, jimiž jedenadvacetiletý slovenský bohoslovec plašil ze svého zlekaného nitra úzkost a dodával nové odvahy, stala se hymnou nejen všech vlasteneckých Slováků a Čechů, nýbrž záhy byla obecnou oblibou povýšena na hymnu všech Slovanů“ (Novotný 1837, s. 11). Žiada sa tu zatiaľ aspoň stručne spomenúť, že (ako to vidno v podrobnom spracovaní J. Jankoviča) k iným, najmä južným Slovanom si Tomášikova pieseň nachádzala cestu aj, či najskôr vo svojej slovenskej podobe.

1. *Hej Slované! ještě naše*
Slovanská řeč žije,
Dokud naše věrné srdce
Za náš národ bije.
Žije, žije duch slovanský, bude žít na věky,
Hrom a peklo, marné vaše proti nám jsou vztěky!

2. *Jazyka dar svěřil nám Bůh,*
Bůh náš hromovládny
Nesmí nám ho tedy vyrvat
Na tom světě žádný.
I nechť at' je kolik lidí tolik, čertů v světě,
Bůh jest s námi, kdo proti nám, toho Perún smete.

3. *I nechť at' se tež nad námi*
Hrozná bouře vznese,
Dub se láme, skála puká,
Země at' se třese
My stojíme stále pevně jako mury hradné,
Černá zem pohltí toho, kdo odstoupí zrádně.

(10) Pieseň *Hej, Slované!* v brnianskom spevníku *Sbirka písní slovanských* (1851)

Toto brnianske vydanie spevníka je v slovensko-českom kontexte pozoruhodné okrem iného ohlasom – Jozef Miloslav Hurban naň v Slovenských pohľadoch uverejnil recenziu, v ktorej sám projekt vydávania slovanských piesní veľmi víta, no pri Tomášikovej „znárodnenej piesni“ jej publikovanie v adaptácii *Hej, Slováci! na Hej, Slovakia!* odmieta. „To je známa znárodnená peseň p. S. Tomášika: ‚Hej, Slováci, ešte naša slovenská reč žije.‘ Mi bi sme si prjali, aby peseň táto tak, ako je skladaná od básnika, i rozširovaná bola kroz prjaťelou spevu slovanského. Ona je celkom znárodnená, prešla do života, a mimo ceny básnickej má i cenu národnú a význam svoj zvláštni. Tlačiť bi sa teda mala všade pôvodne: ‚Hej, Slováci! atď‘.“³⁵

³⁵ Pri tomto známom Hurbanovom vyjadrení možno upozorniť na zaujímavú vec, ktorá sa dotýka vzťahu substantív *národ* – *lud* a ich odvodenín. Zaslúžili by si vcelku podrobnejšiu analýzu, osobitne rozvíjajúci sa dobový konkurenčný vzťah adjektív *národný* – *ľudový* v 19. st. (porov. štúdiu Jana Petra *České lidový z polského ludowy*, 1982). S tým súvisí aj zaujímavá skutočnosť, že kým u Hurbana v Slovenských pohľadoch nájdeme spojenie „známa znárodnená peseň p. S. Tomášika“ (M. J. H. 1851, s. 26), vo vydaní jeho knihy *Životopisy a články* (1973) je daná pasáž edične upravená na „známa zľudovená pieseň“ (Hurban 1973, s. 269).

Je zrejmé, že keby bolo bývalo Hurbanovo želanie vypočuté, nebola by sa Tomášikova hymnická pieseň rozletela tak naširoko. V druhej polovici 19. storočia (i ďalej) sa pieseň *Hej, Slované!* stala súčasťou takmer každého českého spevníka a vydávala sa aj samostatne ako jarmočná pieseň.³⁶ V českom prostredí zľudovela v podobe, s ktorou sa mohlo stotožniť, a podieľala sa na utváraní spoločenskej atmosféry národného uvedomovania v slovanskom duchu. O intenzite jej vnímania a miere rozšírenia nevypovedajú len textové doklady rozličného druhu, skutočnosť, že sa stala emblematickou piesňou pražského Slovanského zjazdu v r. 1848 či masového táborového hnutia v 60. rokoch, či všetko späť s oslavami jej 50. výročia v českom prostredí. Dokladajú to aj odborné práce zamerané na piesne českej spoločnosti 19. storočia a miesto hymnickej piesne *Hej, Slované!* v nej, osobitne základné práce Bedřicha Václavka *Písemnictví a lidová tradice: obraz jejich vztahů v české písni lidové a zlidovělé* (1938) či *Český národní zpěvník: písně české společnosti 19. století* (1940, 2. vyd. 1949). Adaptovaná podoba Tomášikovej básne/piesne žila tu svojím bohatým rozvíchreným životom.

S Hurbanovým želaním sa však rozišlo (a tým k istému zatemneniu pôvodnej autorskej podoby Tomášikovho textu mohlo prispieť) aj vydanie knihy *Básně a písně Sama Tomášika: české i slovenské* v Prahe r. 1888. Tomášik je v nej podpísaný pod krátkou po česky písanou *Předmluvou* datovanou „V Chyžném 10. září 1885“, vyjdenia knihy sa však už nedožil. V autorskom úvode vysvetľujúcom prítomnosť textov v slovenčine aj v češtine sa píše: „Poněvadž pak mé básně od roku 1834. až po rok asi 1854. byly československy psány i tištěny a jen pozdější slovensky, tedy je podávám tak, jak se právě v rozličných časopisech a kalendářích vytištěné nalézají“. Hoci nie je, pravda, explicitne povedané „ako boli po prvý raz vytlačené“, predsa by sme podľa úvodných slov očakávali skôr publikovanie básne s incipitom *Hej, Slováci!*, „slovenskou rečou“ aj „duchom slovenským“, nie, ako je publikované, *Hej, Slované!* so „slovenskou rečou“ a „duchom slovanským“.³⁷ Text v knihe však nepredstavuje ani rozšírenú českú adaptovanú podobu v úplnosti – prekvapuje už singulár oslovenia *Hej, Slované!* Pritom aj pri zachytení posunu od slovenského k slovanskému hlavné Tomášikove slovenské jazykové prvky, *Parom* aj *múry hradné*, v texte knihy ostali.

³⁶ O rozvoji a význame spevníkov pre spoločenský a národný život v 19. storočí pozri Václavek 1940, 1949; Svobodová 2012; Banáry 1990b; Urbancová 2018.

³⁷ Pravda, v poznámke pod čiarou sa informácia o pôvodnej publikácii uvádza: „Píseň tato byla poprvé tištěna roku 1838. v kalendáři Kašpara Fejérpatakyho, kněhvazače sv. Mikulášského, v československé spisovně řeči s nadpisem: Na Slovany; počíná pak: Hej Slováci!“ (Tomášik 1888, s. 7).

Hej, Slovane! *)

Hej, Slovane! ještě naše slovanská řeč žije,
pokud naše věrné srdce za náš národ bije;
žije, žije duch slovanský, bude žít na věky,
hrom a peklo, marné vaše proti nám jsou vztěky!

Jazyka dar světil nám Bůh, Bůh náš hromovládny,
nesmí nám ho tedy vyrvat na tom světě žádný,
i nechať je kolik lidí tolik čertů v světě,
Bůh je s námi, kdo proti nám, toho Parom smete.

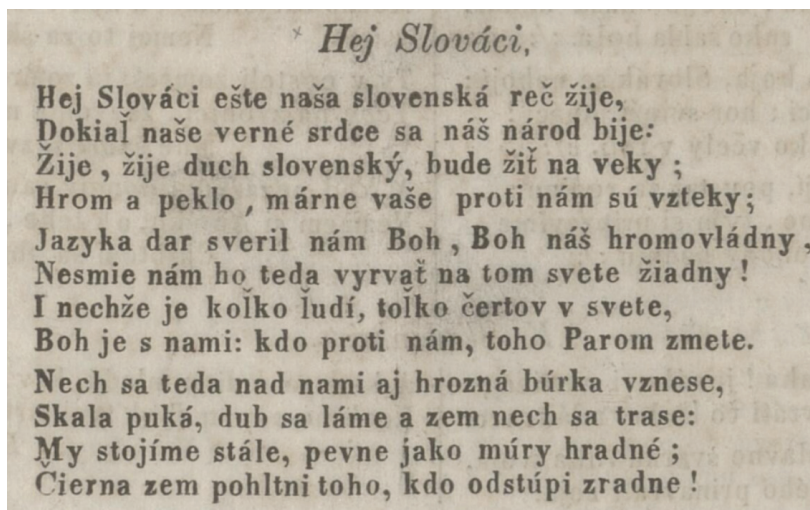
Nechať také se nad námi hrozná bouře vznese,
skála puká, dub se láme, země ať se třese,
my stojíme stále pevně jako mury hradné,
černá zem pohltí toho, kdož odstoupí zrádně.

*) Píseň tato byla poprvé tištěna roku 1838. v kalendáři Kašpara Fejérpatakyho, kněhvazače sv. Mikulášského, v československé spisovni řeči s nadpisem: Na Slovany; počíná pak: Hej Slováci!

(11) Tomášikova pieseň uverejnená pod názvom *Hej, Slovane!* v knihe *Básně a písně Sama Tomášika: české i slovenské* (1888)

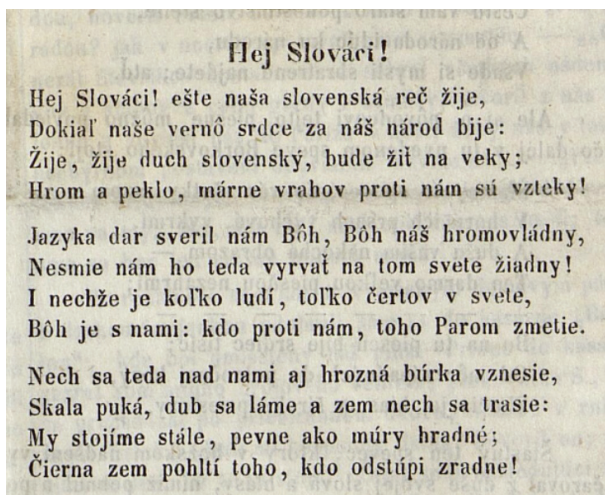
Možno sa zamýšľať nad tým, prečo sa práve autorova emblematická pieseň v knižnom vydaní Tomášikovej poézie odchýlila od toho, ako ju Tomášik písal aj ako bola primárne publikovaná. Slovanskosť bola síce aj vo Fejérpatakyho kalendári prítomná v názve *Na Slovany*, no vo veršoch – rukopisu aj tlačeného textu – je slovenskosť zrejmalá. Dali by sa nájsť možné dôvody – či zreteľ na miesto vydania knihy či odlišnosť aktuálnej slovenskej a českej spoločenskej situácie 80. rokov, rozšírenie adresáta oslovenia a prejav potreby vzájomnosti – nevedno však, čo ako bolo autorovým zámerom. Možno pripomenúť, že Tomášikova kniha vyšla nedlho po širokom spriatomení zrodu básne/piesne *Hej, Slováci!* pri jej 50. výročí sprevádzanom aj publikovaním Tomášikových spomienok – prvotnosť autorskej podoby *Hej, Slováci!* pred neskoršou českou adaptáciou *Hej, Slované!* bola už dostatočne známa. Žiada sa dodať,

že všetky skutočnosti sú (mali by byť) známe tým skôr v našom čase a malo by byť prirodzené neskresľovať ich, osobitne nie v odborných textoch.³⁸

(12) Tomášikova pieseň uverejnená pod názvom *Hej Slováci*
v Radlinského kalendári Tatran (1861)

³⁸ Aj pri zložitosti existenčných okolností Tomášikovej básne/piesne tak napr. vo svetle dávno známych poznatkov vyznieva ako odborný lapsus podanie Alexandra Maxwella v štúdiu z r. 2006 *‘Hey Slovaks, Where Is My Home?’ Slovak Lyrics for non-Slovak National Songs*. V široko rozloženej úvahu interpretuje pieseň *Hej, Slováci!* ako prenos českej hymnickej piesne do slovenského prostredia analogicky dobovým slovenským adaptáciami českej národnej hymny *Kde domov můj?* (naznačuje to už názov štúdie). Podrobná kritická analýza Maxwellovho textu by zabrala veľa miesta, ako najzávažnejšie možno spomenúť, že sa nikde nespomína Tomášikovo slovenské východisko a adresovanie básne a že názov/úvod incipitu *Hej, Slováci!* sa vo vzťahu k *Hej, Slované!* podáva ako sekundárny, zrodený v 60. rokoch 19. storočia pri slovenskom preklade básne uverejnenom v Radlinského Tatrane na r. 1861. Prevrátené existenčné garde A. Maxwell interpretuje ako transformáciu od pôvodného všeslovanstva k slovenskému partikularistickému nacionalizmu (s. 163). Treba iste ešte zdôrazniť, že autor nie je historicky prvý či jediný, kto predstavuje názov *Hej, Slováci!* ako sekundárny (z literárnych vedcov tak napr. Jaroslav Vlček v *Dejinách literatúry slovenskej*, 1890, s. 150), no „výnimočnosť“ pohľadu A. Maxwella spočíva v tom, že v celku podania vychádza z predstavy českého pôvodu piesne. Namiesto obrazu vzájomného dobového obohatenia vrstovníckymi hymnickými piesňami *Kde domov můj?* a *Hej, Slováci!* (v českej adaptácii *Hej, Slované!*) podáva konštrukt jednosmerného preberania obidvoch v česko-slovenskom smere a na ňom stavia celú svoju interpretačnú klenbu. Z jednotlivosti štúdie možno „na ukážku“ spomenúť napr. nepravdivé tvrdenie, že Radlinský ako prekladateľ piesne zachoval v jej slovenskom texte *ř*. V Maxwellovom prepise sa v prvom verši skutočne *ř* v slove *řeč* nachádza, podobne ako *ě* v slove *eště*: *Hej Slováci eště naša slovenská řeč žije*, no v publikácii, ktorú cituje, nič také nie je, porov. (12) (v prepise A. Maxwella sú aj ďalšie chyby). Škoda, že taký text bol publikovaný a doručený anglojazyčnému (po anglicky čítajúcemu) publiku s obmedzenou možnosťou overovať napísané (napokon v publikovanom odbornom texte až také vecné nedostatky nie sú bežné).

(13) Tomášikova pieseň uverejnená pod názvom *Hej Slováci!*
v Dobšinského periodiku Sokol, časopis pre krásno, umenie a literatúru (1861)

4.3. HEJ, SLOVÁCI! – HEJ, SLOVANÉ!: NIEKTORÉ SLOVENSKO-ČESKÉ JAZYKOVÉ OSOBITOSTI

Stojí za to pristaviť sa trochu podrobnejšie aspoň pri troch miestach Tomášikovej básne a ich rozličných modifikáciách v slovenskom aj českom prostredí, zaujímavých každá po svojom. Boli už pomenované – *Parom*, *múry hradné* a slovesný tvar *pohlť*.

4.3.1. PAROM – PERUN

Parom je špecifický slovenský lingvokultúrny prvok, ktorého všetky osobitosti si nekladiem za cieľ predstaviť, hoci by dlhšie pristavenie bolo zaujímavé i pekné. Dôležité je na tomto mieste poukázať hlavne na to, že slovenské kultúrne prostredie aj slovenčina poznajú teonymum *Perún* ako meno slovanského boha hromovládcu spolu so synonymným pomenovaním *Parom*, ktoré (ako slovenská lingvoreália) češtine nie je vlastné. Dokladá to aj skutočnosť, že Tomášik vložil do svojej básne/piesne „slovenského *Paroma*“ (a tak to zachovávali aj vydania piesne *Hej, Slováci!* v českom prostredí, v učebniciach niekedy s vysvetlením), kým v českej adaptácii *Hej, Slované!* nevystupuje *Parom*, ale vždy *Perun* (sporadicky, staršie aj *Perún*).³⁹

³⁹ Existuje, prirodzene, bohatá literatúra rozličných časových období so širším zameraním na slovenský panteón s jeho ústrednou postavou Perúna, aj s pozornosťou viac či menej sústredenou na *Paroma/paroma/parom* s naznačením vzťahu k Perúnovi. Osobitne zaujímavá je v tomto smere otázka kultúrneho prenosu *Paroma* zo slovenského prostredia do českého (pravda, jazykové porovnanie, tak ako v mnohých iných prípadoch slovenských lexém, ktoré nie sú známe, resp. nie sú rozšírené v českom

Sam. Tomášik:

Hej, Slováci! (Hej, Slované!)

Hej, Slováci, ešte naša slovenská reč žije,
dokiaľ naše verné srdce za náš národ bije:
žije, žije duch slovenský, bude žiť na veky;
hrom a peklo — marné vaše proti nám sú vzteky!

Jazyka dar sveril nám Boh, Boh náš hromovládny,
nesmie nám ho tedy vyrvať na tom svete žiadny!
I nechže je koľko ľudí, toľko čertov v svete,
Boh je s nami. Kto proti nám, toho Parom smetie.

Nech sa teda nad nami aj hrozná búra vznesie,
skala puká, dub sa láme a zem nech sa trasie:
my stojíme stále, pevne, ako múry hradné;
čierna zem pohltí toho, kto odstúpi zradne!

Bedřich Václavek, Český národní zpěvník.

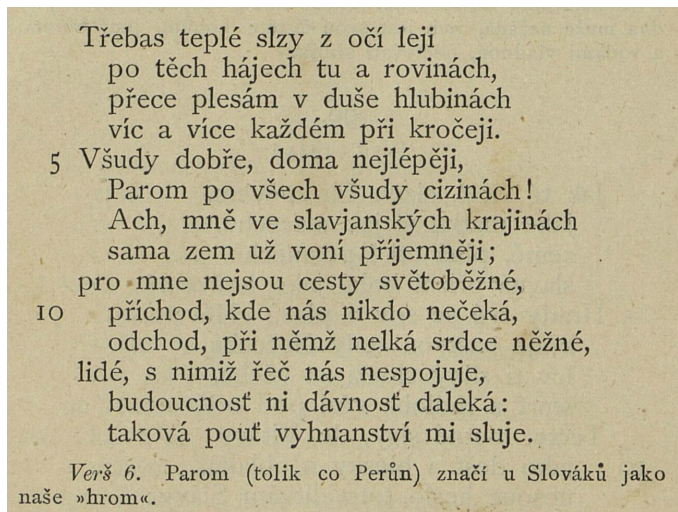
Parom — Perun; múry — zdi.

- (14) Vysvetlenie/ekvivalentácia slova *Parom* pri publikácii slovenskej hymnickej piesne v českej učebnici *Čítanka pro první třídu gymnasií* (Dvořák – Starý – Týml 1953)

V slovensko-českom pohľade v danej súvislosti vystupuje aj ďalšia zaujímavá skutočnosť. Súčasťou adaptácie Tomášikovej piesne pre české spoločenstvo je teda, ako vidno, popri nosnej zmene *Hej, Slováci!* na *Hej, Slované!*, sprevádzanej výmenou adjektíva *slovenský* za *slovanský*, aj trvalá záväzná zmena teonyma *Parom* na *Perun*. V porovnaní s tým však napr. v Kollárovej *Slávy dcere Parom* (objavil sa

prostredí, aj tu ukazuje, že *Parom/parom* je – či bol – v istom rozsahu doma aj na Morave). Mám na mysli to, ako povedomie o Paromovi a slovo *Parom* svojimi dielami vnášali do českého prostredia vplyvní dvojdomí autori, osobitne P. J. Šafárik a J. Kollár – a ako vidno, špecificky i Samo Tomášik (či aj, v českom prostredí poznaný a čítaný, J. Holý), ako sa pri ňom pristavovali vo svojich cestopisoch českí pútnici po Slovensku aj ako sa v druhej polovici 19. storočia ako špecifické slovenské výrazivo premietal do rozprávok Boženy Němcovej či „slovakofilských básnických diel“ Adolfa Heyduka i Rudolfa Pokorného, do rodiacich sa dvojязыčných slovníkov aj prílohových slovníkov vo vydaniach kníh (k vývinu slovensko-českých / česko-slovenských slovníkov pozri Gajdošová 2014; k problematike prílohových slovníkov bližšie Nábělková 2020, 2022). V najnovšej českej monografii o Perúnovi (Téra 2017), ktorá v pohľade na slovanský svet dokladá jeho predovšetkým východoslovanskú prítomnosť, je otázke Paroma venovaný len celkom skromný priestor. Z kollárovo-šafárikovských charakteristík možno uviesť napr. citát z *Čítanky* Jána Kollára (1825), kde v časti *Známost národu Slowanského* v odpovedi na otázku „Kterj byli gegich neyhlawnegšj bohové?“ na prvom mieste uvádza a charakterizuje Perúna – Paroma: „I. Perún anebo Parom panowal nad hromem a bleskem“ (Kollár 1825, s. 203), či z o rok mladšieho vplyvného diela P. J. Šafárika *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, kde v kapitole venovanej náboženstvu a mravom, kultúre a jazyku starých Slovanov píše: „Perun (u Slovákow Parom, odtiaľ paromova střela, blesk), boh hromu“ (*Perun* /bei den Slowaken Parom, daher paromová střela, Blitz/, der Donnergott) (Schaffárik 1926, s. 12).

r. 1932 v jej rozšírenom druhom vydaní, napr. v znelke 220) žiadnej textovej edičnej modifikácii nepodlieha, *Parom* ostáva vo všetkých jej vydaniach *Paromom*. *Slávy dceru* možno teda vnímať tiež aj ako jednu z ciest kultúrno-literárneho prenosu *Paroma* do českej kultúry. Pravda, v niektorých vydaniach býva slovo vysvetlené, či už v poznámke pod čiarou (ako napr. v Bačkovského vydaní *Slávy dcery* z r. 1885) alebo v slovníčku neznámych slov (v niektorých učebniciach).

(15) Vysvetlenie slova *Parom* v Bačkovského vydaní Kollárovej *Slávy dcery* (Národní knihovna česká Jindřicha Bačkovského 1885)

Paroma stretneme u Kollára aj inde, v textoch a osobitne vo vysvetlivkách k *Zpiewankám* (1834), ktoré boli reflektované aj v českom prostredí.⁴⁰ Skutočnosť, že Tomášikovu pieseň *Hej, Slované!* adaptovanú pre české prostredie a potenciálne takto širšie pre slovanský svet, sprevádzala aj výmena slov *Parom* – *Perun*, predstavuje ešte jeden výrazný prvok odpútavania od lokálne slovenského na jej ceste (*Perun*, nie *Parom*, vystupuje aj v rozličných adaptáciách piesne do druhých slovanských jazykov).

⁴⁰ **Perun, Peron, Parom.** Diwno, предиwno, že gedem z naystaršjch a dáwno zmizelých Bohů slawských, w ustech Slowáků geště po dnešnj den tak žige, gakoby w každém městě chrám, w každé wesnici sochu, na každém kopci oltář a w každém domě kněze měl. Nenj dne, hodiny, ba téměř okamžej, kdeby sme mezi Slowáky neslyšeli opakovaná slova: *Perun, Peron, Parom*; alebo odtud powstałe průpowědě: *Kde tam ideš do Paroma! Kde si bol u Paroma? Na kýho Paroma gest ti to? Parom tě trestal, wzal, metal, zabil!* – *Paromisko po něm, paromowá strela, gula, skála, paromowý hrom, blesk, owšem i paromowý člověk (hněwiwý), paromowá žena, paromský aneb paromowský wuol, kuoň (silný, diwoký); paromská cesta (těžká, zlá), paromské wjno (ohniwé) a t. d.* (Kollár 1834, s. 407). V sprievoďných textoch k spievankám, aj v časti *Wysvětlení věcí* s výkladom o Paromovi, Kollár (podobne ako vo vydaní *Slávy dcery* z r. 1832) do istej miery uplatnil svoje jazykové úpravy (porov. pozn. 47).

Tu sa však pozoruhodnosť slovenskej lingvoreálie vo všeobecnosti ani so zreteľom na Tomášikov spev nekončí. Kým v piesni *Hej, Slované!* vystupuje slovo *Perun* vždy ako teonymum, proprium, v rozličných slovenských publikáciách piesne *Hej, Slováci!* sa v texte objavuje nie proprium *Parom*, ale apelatívum *parom*. Dá sa povedať, že od pôvodného Tomášikovho *Parom*, pozri (7), dostali sme sa k dnešnému dominantnému *parom* (1) – bol to istý vývinový proces. Rozličné podoby stretávame napr. aj v spevníkoch 19. storočia – napr. M. Chrástek má vo svojom *Venci* (1862) *Parom*, inde už prevažuje *parom*. Napokon, aj v úvodnej Hviezdoslavovej básni s incipitom *Tomášiku, tvoje slová nikdy nepominú*, v strofe s intertextovým odkazom na Tomášikov verš je *parom*: *Láska k „daru jazyka“ z nich vybuchila v plameň, / v oči svetu zastali si ohrnutých ramien / bojovníci, na rtoch vetu prirážanú k vete: / „Boh je s nami: kto proti nám, toho parom zmetie!“*. Apelatívum *parom* vystupuje napr. aj vo viacerých vydaniach spevníka Karola Salvu, porov. (16).

Hej, Slováci! ešte naša slovenská reč žije,
dokiaľ naše verné srdce za náš národ bije :
Žije, žije duch slovenský, bude žiť na veky,
hrom a peklo! márne vaše proti nám sú vzteky.

Jazyka dar sveril nám Boh, Boh náš hromovládny,
nesmie nám ho tedy vyrvať na tom svete žiadny;
i nechže je koľko ľudí, toľko čertov v svete,
Boh je s nami: kto proti nám, toho parom zmetie !

I nechže sa aj nad nami hrozná búra vznesie,
skala puká, dub sa láme a zem nech sa trasie :
My stojíme stále, pevne, ako múry hradné —
čierna zem pohltí toho, kto odstúpi zradne !

Samuel Tomášik.

(16) Pieseň *Hej, Slováci!* s apelatívom *parom* v publikácii Karola Salvu *Národní Spevník* (1898).

Existujúcu variabilitu možno považovať za prejav a doklad spontánnosti vývinu. Je pritom zrejmé, že rozdiel vo veršoch *Boh je s nami: kto proti nám, toho Parom zmetie!* – *Boh je s nami: kto proti nám, toho parom zmetie!* neprichodí nám vnímať len ako nepodstatný pravopisný rozdiel. Keď sa pozrieme do výkladových slovníkov, vidíme, že spracovanie sa v nich do istej miery líši. Slovník slovenského jazyka (SSJ) slová predstavuje ako homonymá – má samostatné propriálne a samostatné apelatívne heslo. Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ) proprium *Parom* samostatne nezachytáva (v zhode s koncepciou slovníka), vystupuje však v sémantizácii pri výklade pôvodu v apelatívnom heslovom slove *parom* a do istej miery v dokla-

doch. Slovník súčasného slovenského jazyka (SSSJ) spracúva propriálno-apelatívnu diferenciu ako samostatné významy polysémického hesla *Parom*. Na priblíženie lexicografického spracovania života lexém uvádzam (bez gramatického aparátu) celé heslá:

Slovník slovenského jazyka

Parom mytol. boh hromu u starých Slovanov, Perún

parom hovor. expr. výraz používaný najmä v hneve a v kliatbach na označenie niečoho neurčitého, neznámeho al. tajomného zla; čert, diabol, ďas: *Nech to (ho, ich) parom vezme (uchytí)! Bodaj to (ho, ich) parom vzal! Do paroma!* (novšie pís. *doparoma*) kliatby vyslovené v hneve, v rozhorčení. *Nech parom vezme taký život* (Ondr.) tak sa nevyplatí žiť. *Choďte si do paroma, čo ma do vás* (Rys.) choďte preč, v čerty! *Ale kdeže v parome sú tie závary* (Chrob.) nevedno, kde sú. *Parom ho vie, čo je to* (Hor.) nik nevie, nevedno. *Ani parom sa v tebe nevyzná* (Ráz.-Mart.) nik sa v tebe nevyzná. *Kohože nesú paromy!* (Tim.) kto to ide? *Len teraz nech ho parom neprinesie domov* (Gráf) len aby neprišiel. *Sedliaka paromy brali, keď musel počívať toľké hlúposti* (Fel.) zlostil sa. *Ale kiego paroma chcete, človeče?!* (Pláv.) čo chcete? *Parom ma po tom* (Tat.) načo by som sa o to staral, čo ma po tom. *To je jeden parom* (Urb.) to je jedno, je to rovnaké. *Horúce je to jedlo ako parom* (Al.) veľmi. *Paroma je tu dobre* (Jégé) nie je tu dobre.

Krátky slovník slovenského jazyka 4

parom hovor. expr. výraz pouz. vo vzrušení, napr. v kliatbach, označujúci neurč. zlú silu (podľa slovanského boha hromu Perúna/Paroma), diabol, čert, ďas

● *p. ti do duše, nech ho p. uchytí (tam, kde je), nech ma p. vezme, ak ...; p. ho vie* nikto nevie; *nech to p. vezme!* nezáleží už na tom; *chod' do p-a i doparoma!* chod' preč! *ký p. (to urobil)? kto? čo? na kiego p-a? načo?*

Slovník súčasného slovenského jazyka O – Pn

Parom 1. mytol. ► staroslovanský boh hromu a blesku: *P. metá z oblohy ohnivé strely – blesky; Už som myslel, že z chlapa, čo nedávno privolával Paroma a rozprával príhody o vraždiacich pekelníkoch, sa vykľuje inkvizítor a exorcista.* [J. Červenák]

2. **parom** hovor. expr. ► označenie nadprirodzenej bytosti stelesňujúcej neurčitú zlú silu, používané najmä v nadávkach, v kliatbach a pod., čert, diabol; syn. fras, ďas: *paroma tvojho paromského, prečo mi nedáš pokoj?; V takej chvíli sa vraj treba radšej prežehnať, a nie hrešiť a spomínať všelijaké paromy.* [A. Habovštiak]

■ fraz. *ký parom? kto?; na kiego/kýho paroma? prečo, načo?; bodaj ťa/to/ho/vás/ich [tam] parom uchytí* al. *nech ťa/to/ho/vás/ich parom uchytí* prianie niečoho

zlého; *kde ťa tam paromy berú/nesú!* prejavenie hnevu, pokarhanie; *parom ma tam po tom!* nie je to moja starosť; *ten, lebo ten, to je jeden parom* hocikto; *to už azda [aj] sám Parom uchytil!* niečo nemožno nájsť⁴¹

Širší a hlbší pohľad na lexikografické spracovanie propriálno-apelatívneho ži-vota slova predpokladal by zachytenie aj ďalších slovenských a českých slovníkov, osobitne starších, v tom i textových slovníčkov, v ktorých sa odráža, resp. môže odrážať aj dobový vývin nazerania. Ukazuje sa, že metajazykového dokladu o dôvo-doch textovej zámenny v Tomášikovej piesni niet, možno však predpokladať, že ne-bola náhodná a že sa do nej premietlo vnímanie sémantických rozdielov propriálno-apelatívnej homonymie, resp. polysémie (porov. slovníkové spracovanie), ktoré vôbec nie sú z hľadiska vyznenia piesne nepodstatné.⁴²

4.3.2. ...AKO MÚRY HRADNÉ

Verš *My stojíme stále pevne ako múry hradné* či jeho intertextovo rozlične za-pájaná časť *ako múry hradné* stal sa jedným z najcitovanejších fragmentov Tomáši-kovej básne/piesne.⁴³ Dalo by sa uviesť veľa rozmanitých príkladov rozličného vy-znenia od slávnostného, patetického po humorné, dokladajúcich jeho pevné miesto v spoločenskej zásobárni precedenčných textov. Dramaticky vyznievajúcu formulá-ciu národného odhodlania nájdeme v zápise zo 17. decembra 1889 v denníku Ľudo-

⁴¹ Možno sa pristaviť pri tom, že výkladové slovníky nezachytávajú propriálne fungovanie slov *Pa-rom*, *Perún* v astronomickej funkcii pri pomenúvaní planéty Jupiter, rozšírené osobitne (často spolu s po-menovaním *Kráľomoc*) v starších domových pokladniciach a kalendároch (širšie G. Múcsková v štúdií *O pomenovaní planét slnečnej sústavy v pamiatkach z 18. a 19. storočia*, 2007). Pomenovanie *Parom* ako základné v trojici *Parom* (*Perún*, *Jupiter*) kontinuálne stretávame aj v kalendároch prvej polovice 20. sto-ročia (tak Salvov *Slovenský domový kalendár* z r. 1903 – analogicky jeho kalendárom konca 19. storočia, podobne tradičný *Tranovský evanjelický kalendár* v priebehu mnohých rokov či novší *Kalendár Tatru banky*). V českých kalendároch popri pomenovaní *Jupiter* vystupuje najmä staré domáce *Kráľomoc* s ko-reňmi u Klareta a zriedkavejšie *Perun* (astronymum *Parom* v nich takto prirodzene nestretáme).

⁴² V danej súvislosti sa špecificky otvára priestor interpretácie Tomášikovej druhej strofy, a tým vlastne celého textu. Slovenská lingvokultúrna osobitosť s možnosťou pravopisne vyjadriť rozdiel medzi *Paromom*, bohom hromovládcom, a (pripisovaným mu alebo inak prirodne vnímaným) hromom vyžaduje vo všeobecnosti pravopisné rozhodnutie tam, kde nie je jednoduché viesť striktnú hranicu. Slovo *parom* v Tomášikovej piesni možno vnímať ako *parom* – hrom (pravda, ako vidno, súčasné výkladové slovníky synonymizáciu *parom* – *hrom* či *blesk* na rozdiel od iných zdrojov neponúkajú), no aj ako *paroma* – čerta, diabla, ďasa, frasa, schopného rozličných činov. Sémantický rozdiel nesený pravopisnou diferenciou *Pa-rom* – *parom* privádza až ku kresťansko-pohanskej interpretačnej otázke, kto je Boh Tomášikovej básne. *Parom* je uňho *Parom*, nevedno ako vnímaný. Zdá sa, že slovenské kultúrno-jazykové spoločenstvo vo verši *Boh je s nami: kto proti nám, toho Parom zmetie* slovanského pohanského boha spontánne či cielené zmenou pravopisu postupne sémanticky začlonilo – *Boh je s nami: kto proti nám, toho parom zmetie*.

⁴³ V hymnickej piesni evanjelického autora možno *múry hradné* asociatívne vzťahnúť k cirkevnej evanjelickej hymne a jej emblematickému spojeniu *hrad prepevný* – vznikové aj funkčné prepojenie hym-nických piesní rozličných sfér sa vzhľadom na spoločné motívy pevnosti a opory nedá vylúčiť. Pravda, sila pôsobenia básne/piesne prirodzene presahovala (a presahuje) hranice evanjelického spoločenstva.

víta Riznera: „Druhou hlavnou úlohou im vraj bude zmaďarizovanie horného Uhorska. To sa im však nikdy nepodarí, lebo my tu predsa len stojíme stále pevne ako múry hradné. Ohlúpiť Slovákov môžeme, ale zmaďarčiť nie.“ Ako ukážku zapojenia do textu volebného spravodajstva možno uviesť úryvok z Národných novín z r. 1901: „Dolu s klobúkom a česť takým voličom; aj uznanlivý protivník to musí uznať. Slovom, naši stáli – aby som použil bežnej, no v tomto páde veľmi miestnej a výraznej frázy – ako múry hradné, ako skala; na takomto pevnom základe dá sa budovať; to bola kostra, jadro a fundament ideálneho voličstva!“ S humorným podtónom zase vystupuje v *Žartoch a rozmaroch* Zechentera-Laskomerského, napr. v próze *Deň 22. decembra 1870*: „A tak stojíme stále, pevne ako múry hradné, na stráži, vystavení nešerednému, kde-aký kabátový švík prenikajúcemu severnému vetru. Strmo poleťujúce snehové hrče s hviezdami a radmi topia sa na našich zmraštených demokratických nosoch“.⁴⁴

Samo prirovnanie *ako múry hradné* je z textologického hľadiska pozoruhodné osobitne tou prvou publikačnou podobou, keď sa vo Fejérpatakyho kalendári objavilo fonologicko-pravopisne čudné, ani slovenské ani české *jako múři hradné*. Hoci porovnanie s Tomášikovým rukopisom ukázalo, že podoba *múři* nepochádza od neho, dostala sa vo viacerých rozličných publikáciách do sveta (v odbornej rovine s tým napokon požiadavka presnosti informácie o pôvodnej publikačnej podobe aj počíta).

V slovenskom kultúrnom priestore sa po vnútoliterárnom preklade (či skôr vnútoliterárnej úprave, kde prechod od češtiny k slovenčine nevyžadoval výrazné zmeny)⁴⁵ v básni/piesni *Hej, Slováci!* spojenie ustálilo *jako múry hradné*, neskôr *ako múry hradné*.

Ustaľovanie českej adaptovanej podoby *Hej, Slované!* predstavovalo špecifický proces v danom prípade medzijazykovo-vnútrojazykového prekladu z Tomášikovej slovenskej češtiny do literárnej češtiny. Preklad v lexikálnom slova zmysle vyžadovalo Tomášikovo slovenské výrazivo. Keď porovnáваме konkrétne české vydania piesne *Hej, Slované!*, situácia pri fragmente *jako múry hradné* je veľmi variabilná – variuje v nich, ak vezmeme do úvahy aj prvé vydanie v *Českej včele*, v škále: *jako múři hradné* – *jako mury hradné* – *jako mury (zdi) hradné* –

⁴⁴ Stojí za to hoci len stručne poukázať na rozšírenú textovú variáciu, ktorá sa ukazuje už v uvedených dokladoch – variantnú existenciu verša *my stojíme stále pevne ako múry hradné* – *my stojíme stále, pevne ako múry hradné*. Predstavuje jeden z dokladov interpunkčných diferencií nesúcich isté významové rozdiely. Vo vývinovom pohľade vidno, že pri prvej publikácii vo Fejérpatakyho kalendári čiarka nie je, v Českej včele je, v ďalších rozličných vydaniach bola jej prítomnosť neustálená. Je však zaujímavé, že v Tomášikovom rukopise charakterizuje toto miesto autorská úprava – pôvodný text *my stojíme pevně stále jako múry hradné* nadobudol slovoslednou úpravou znenie *my stojíme stále pevně jako múry hradné*.

⁴⁵ V publikácii V. Rácovej a M. Navrátila (2021) sa zvažuje hodnotiť už vnútoliterárny, resp. vnútrojazykový preklad ako adaptáciu.

jako mury (stěny) hradné – jako skály hradné – tak jako zdi hradné – jako stěny hradné. Podobne ako pri teonymie *Parom* (4.3.1.), pohybujeme sa – pri zachovaní Tomášikovej českej bázy textu – v zaujímavom priestore prekladu jednotlivých slovenských výrazov. Nedá sa povedať, že čeština by v celku národného jazyka slovo *múr* (*mur*) nepoznala, nie však celouzemme (popri ďalších významoch ho vo význame ‚zed‘ zachytáva František Bartoš vo svojom Dialektickom slovníku moravskom, 1906; ako dialektické ho spracúva aj Příruční slovník jazyka českého). Možno aj vzhľadom na výskyt slova na Morave nepociťovala sa až tak potreba preložiť ho pri vydaní piesne v brnianskej *Sbírce písní slovanských* z r. 1851, kde na rozdiel od iných zmien tomášikovské *jako mury hradné* ostalo, pozri (10). Vcelku však v rozličných vydaniach vidíme úsilie priblížiť neznáme slovo českému publiku, neraz pomocou textového zdvojovania (spôsob vysvetľovania neznámych slov kontinuálne prítomný v česko-slovenskom kontexte): *jako mury (zdi) hradné – jako mury (stěny) hradné*⁴⁶. Častejšie prirodzene prekladom – aj tu však možno vidieť, že sa

2. Píseň Slovanů.

Hej, Slované, ještě naše
Slovanská řeč žije,
Pokud naše věrné srdce
Pro náš národ bije.
Žije, žije duch slovanský,
Bude žít na věky;
Hrom a peklo! marné vaše
Proti nám jsou vzteky.

Jazyka dar svěřil nám Bůh,
Bůh náš hromovládny,
Nesmí nám ho tedy vyrvat
Na tom světě žádný;
I nechať je, kolik lidí,
Tolik čertů v světě:
Bůh je s námi — kdo proti nám,
Toho Perun smete.

Nechať také se nad námi
Hrozná bouře vznesé,
Skála puká, dub se láme,
Země ať se třese:
My stojíme stále pevně,
Jako mury (zdi) hradné;
Černá zem pohltí toho,
Kdo odstoupí zrádně.

(17) Príklad textového zdvojovania *mury* (*zdi*) v Tomášikovej piesni publikovanej pod názvom *Píseň Slovanů* v českom časopise Hlahol (1861)

⁴⁶ Textové zdvojovanie ako špecifickú formu prekladu môžeme aj konkrétne pri slovách *múr – zed’* a ich odvodeninách stretnúť napr. už v levočskom vydaní Komenského učebnice *Orbis pictus* z r. 1685 –

neustálilo jedno riešenie a rozličné prekladové riešenia *jako skály hradné* (skôr výnimočne), *tak jako zdi hradné, jako stěny hradné* v celku textov koexistujú. Ak by sme aj inak už nevedeli, táto prekladová variabilita českej adaptácie by zreteľne naznačovala sekundárnosť v smere od slovenského textového východiska.

4.3.3. ČIERNA ZEM POHLTÍ TOHO...

Posledný verš Tomášikovej básne/piesne vo Fejérpatakyho kalendári *Černá zem poheltj toho, kdož odstaupj zradně* púta z jazykového hľadiska pozornosť predovšetkým kollárovskou vokalizáciou v slovese – *poheltj*. Porovnanie s rukopisom ukazuje, že Tomášik to tak nepísal, no, akokoľvek, publikovanie slovesa v tejto podobe predstavuje jeden z dokladov dobovej sily vplyvu Kollárových predstáv o ľubozvučnosti.⁴⁷ V rukopise z cestovného denníka je však dané miesto osobitne zaujímavé tým, že ide tiež o jedno z miest, kde Tomášik urobil úpravu – pôvodné *Černá Zem at' zhltně toho kdož odstaupj zradně!* zmenil na *Černá Zem pohltí toho kdož odstaupj zradně!*⁴⁸ Ak sa na úpravu pozrieme prizmou rečových aktov či komunikačných funkcií, vidíme, že Tomášik želanie, resp. výzvu, žiadosť (vyjadrenú analytickým imperatívom) adresovanú čiernej zemi zmenil na konštatovanie toho, čo sa (predpokladane, očakávane) stane. Tak to v zásade vídať aj dnes:

napr. v „učebnej téme mesto“ sa o ňom píše, že býva *ohrazené Murami (Zdi)* aj že *na Murech (Zděch)* sú bašty a veže. Zdvojovanie pri daných slovách využil vo svojej *Čítanke* aj Ján Kollár (1825), napr. *Mezi Chinau a Tatárskau zemj nalezá se ten powěstný na 300. mjł dluhý mūr (zed')* (bližšie Nábělková 2015).

⁴⁷ Vokalizovanie spoluhláskových skupín ako jednu z ciest k ľubozvučnosti predstavil Kollár v stati *Myšlénky o libozwučnosti řečj wúbec, obzwłáště českoslowanské* (Kollár 1822), pozornosť im venoval v pravopisnej prílohe svojej čítanky *Neyhlawnegšj prawidła česko-slowenské prawopjsobnosti* (Kollár 1825) a konkrétne realizovanie predstáv postupne prinášali jeho (nielen) básnické texty (k jednotlivým obdobiam v Kollárovej jazykovej teórii a praxi aj z tohto hľadiska pozri Tóbiš 1966, porov. Dvončová 1966). Napokon, aj posledný verš *Předspěvu* so slovesom *zvrtnút'*, ku ktorému odkazoval Hviezdoslav v básni *Zvrtla doba*, mal v 3. vydaní Kollárovej *Slávy dcery* z r. 1832 podobu *co sto věků bludných hodlalo, zvertne doba*. Námietky voči takýmto inováciám vyslovoval medzi inými Josef Jungmann v listoch Kollárovi, keď ľutoval, že v *Slávy dcere* z r. 1832 nie je ten „čistý pouhý dialekt českoslovanský, jaký byl v druhém vydání“ (Vrťátko 1880, s. 207), o *Zpěvan-kách* z r. 1834 ďalej Jungmann písal: „Vaše zpěvanky arci zasluhují velikou pochvalu, kéž byste byli jen svůj úvod česky psali!“ V blízkosti týchto slov v liste z 26. 4. 1836 je aj známy výrok: „V Čechách nikdy nebude se psáti, jak Vy píšete, s nechutí se odvracujeme od toho způsobu. A to jest příčina, že i Vás ne již mezi naše, ale mezi jiného nářečí spisovatele klademe, a sice ne spisovatele nářečí slovenského, jako jsou Bernoláci, ale ve fantasii utvořeného [...]“ (Vrťátko 1880, s. 211). Tlačená podoba *poheltj* v Tomášikovej básni aj bez opory v autorovom rukopise zodpovedá Jungmannovým slovám, že Kollár svojimi novotami ovplyvňuje „veškeré spisovatelstvo“ na všetkých stranách.

⁴⁸ Treba povedať, že prepis J. K. Garaja pri tomto verši nie je celkom presný – umiestnenie zátkovky zreteľne ukazuje, že nové *pohltí* nahradilo celé *at' zhltně*.

Čierna zem pohltí toho, kto odstúpi zradne!

Černá zem pohltí toho, kdo odstoupí zrádně.

Prítomnosť či neprítomnosť výkričníka možno syntakticky hodnotiť ako rozdiel medzi deklaratívnou vetou a jej expresívnejším, exklamatívnym variantom.

Pri pozornejšom pohľade na rozličné publikácie Tomášikovho spevu však vieme, že v druhej polovici 19. storočia sa pri publikovaní básne/piesne *Hej, Slováci!* v spevníkoch a rozličných populárnych publikáciách rozsiahlo uplatňoval iný slovesný tvar. Tak napr. vo *Venci národných piesní slovenských* Michala Chrástka (1862), *Slovenskom spoločenskom spevníku* Augusta Horislava Krčméryho (1871), *Venčeku slovenských národných piesní Karola Ruppeldta* (1874 a ďalšie vydania), *Národnom spevníku Karola Salvu* (1898), *Venci slovenských národných piesní Jozefa Škultétyho* (1897 a ďalšie vydania) a všelikde inde namiesto predpokladaného *pohltí* stretávame tvar *pohltni*, ktorý nám prichodí hodnotiť – na rozdiel od indikatívu *pohltí* – ako imperatív. Ukazuje sa zvláštna situácia, keď sa spoločenská prax vlastne „vrátila“ k Tomášikovmu pôvodnému zámeru.⁴⁹ Syntetický tvar imperatívu *pohlť*, ktorý by sa v jeho duchu dal očakávať ako náhrada indikatívu *pohltí*, sa pritom rytmicky ani z hľadiska potrieb spevu nehodí, a tak sa stretávame so zvláštnym tvarom *pohltni*, odkazujúcim skôr než k *pohltiť* ku slovesu *pohltnúť*. Publikovaných dokladov na tento textový variant, aj s presahom do 20. storočia, je veľmi veľa.⁵⁰

⁴⁹ Ojedinele sa z textov na tomto mieste vynára aj ďalšia modifikácia v miere explicitnosti syntaktického stvárnenia komunikačnej funkcie. Tak záznam slávnosti v Chyžnom r. 1884 publikovaný v *Národných novinách* obsahuje i reč odovzdanú Tomášikovi pri výročí jeho piesne, kde pred imperatívom *pohltni* vidno interpunkčne zvýraznené oslovenie „čiernej zeme“. (V úryvku, vzhľadom na priebežný záujem o dobové intertextové prepojenia, upozorňujem na ďalší – v texte nijako nezvýraznený – odkaz na Kollárovu Slávy dcéru vo fragmente *nie z mutného oka...*): „A tak i v dobe ťažkého navštívenia a vznášania sa hroznej búrky nad nami, keď nám už nič iné neostáva, ako v tichosti zmáhať sa k mravnému povzneseniu a národnej dôstojnosti [...] prichádzame k Vám, nie zronení, ani zbití, ale tým povedomím utužení, že nie z mutného oka, z ruky pilnej nádeja kvitne, prichádzame k Vám nie s hlasnou ováciou, lež s tým z Vašej piesne čerpaným ujistením, že príde čas, kde sa tento teraz okolo Vás stojaci nepatrný hlúček roduverných mužov premení na zástup millionov uvedomelého slovenského ľudu, ktorý práve s takým nadšením, ako my tu teraz, zvolá: Čierna zem! pohltni toho, kto odstúpil zradne!“ (Redakčné nepodpísané, 1884b, s. 2).

⁵⁰ Možno odkázať napr. na rozličné vydania Jesenského *Demokratov* s prítomnosťou fragmentu piesne v tejto podobe: „A premeniac sa v nehybné bralo na obstrapkanom a vyšliapanom koberčeku, dokončil slohu: / *My stojíme stále pevne, ako múry hradné.* / *Čierna zem pohltni toho, kto odstúpi zradne!*“

1. Hej, Slováci.
(Slovenská a všeslavianska hymna)

So zápalom.

Hej, Slo - vá - ci! e - šte na - ša slo - ven - ská reč ži - je,
do - kiaľ na - še ver - né srd - ce za náš ná - rod bi - je.

Ži - je, ži - je duch slo - ven - ský, bu - de žiť na ve - ky;
hrom a pe - klo mar - né va - še pro - ti nám sú vzle - ky.

Jazyka dar sveril nám Bôh,
Bôh náš hromovládny,
nesmie nám ho teda vyrvať
na tom svele žiadny.
I nechže je koľko ľudí
toľko čertov v svele,
Bôh je s nami: kto proti nám,
toho parom zmetie.

A nech že sa i nad nami
hrozná búra vznesie,
skala puká, dub sa láme
a zem nech sa trasie:
My stojíme stále pevne,
ako múry hradné –
čierna zem pohltí toho,
kto odstúpi zradne.

S. Tomášik.

(18) Príklad slovesného tvaru *pohltni* v Tomášikovej piesni, ako ho môžeme vidieť v slovenských spevníkoch devätnásteho storočia s presahom aj do dvadsiateho. *Venček slovenských národných piesní pre vyššie triedy ľudových škôl podľa troch vydá ni Venčeka Karola Ruppeldta* (Miloš Ruppeldt 1927)⁵¹

Ukazuje sa však, že daný verš existoval v imperatívnej podobe nielen v *Hej, Slováci!*, ale aj v adaptovanej českej piesni *Hej, Slované!*. Napr. v publikácii Jaroslavy Václavkovej *Písne roku 1848* (1948), ktorá pod názvom *Píseň Slovanů* uvádza spolu piesne s incipitným *Hej, Slováci!* aj *Hej, Slované!*, vidíme paralelné výzvové verše *čierna zem pohlti toho, kto odstúpi zradne* – *černá zem pohltiž toho, kto odstoupí zrádně* (teda funkčne paralelné tvary *pohltni* – *pohltiž*). Analogickú situáciu, pri notovanom zverejní piesne, vidno v publikácii Bedřicha Václavka *Český národní zpěvník. Písne české společnosti 19. století* (1940), kde uverejnenie textu Tomášikovej piesne a jej adaptácie sprevádzajú dôležité slovenské a české bibliografické odkazy aj textologická poznámka.⁵²

⁵¹ Toto vydanie ruppeldtovského *Venčeka* je pozoruhodné okrem iného podaním obsahu, kde Miloš Ruppeldt uvádza „skladateľ“a, „básnik“a a „charakter obsahu“ jednotlivých piesní – piesne klasifikuje na ľudové, národné, výletné, školské a „rôzneho obsahu“. *Hej, Slováci!* spolu s ďalšími hymnickými piesňami sú označené ako národné (inde často bývajú kategorizované ako vlastenecké – kategóriu vlasteneckých piesní napr. využíva vo svojej monografii o slovenskom národnom obrození v hudbe B. Banáry 1990b; porov. aj Urbancová 2018).

⁵² B. Václavek má pri uverejnenom slovenskom texte hymny bibliografický odkaz *Chrástek: Věniec národních písní slovenských, 1862* a vo vzťahu k publikovanému veršu *Nech sa teda nad nami aj*

PÍSEŇ SLOVANŮ

Samo Tomášik

Hej, Slováci! ešte naša slovenská reč žije,
dokiaľ naše verné srdce za náš národ bije:
Žije, žije duch slovenský, bude žiť na veky;
hrom a peklo, márne vaše proti nám sú vzteky!

Jazyka dar sveril nám Boh, Boh náš hromovládny,
nesmie nám ho teda vyrvať na tom svete žiadny!
I nechže je koľko ľuďí, toľko čertov v svete,
Boh je s nami: Kto proti nám, toho Parom smetie.

Nech sa teda nad nami aj hrozná búra vznesie,
skala puká, dub se láme a zem nech sa trasie:
My stojíme stále pevne, ako múry hradné:
čierna zem pohlti toho, kto odstúpi zradne.

Hej, Slované! ještě naše slovanská řeč žije,
dokud naše věrné srdce pro náš národ bije;
žije, žije duch slovanský, bude žít na věky,
/: hrom a peklo, marné vaše proti nám jsou vzteky! :/

Jazyka dar svěřil nám Bůh, Bůh náš hromovládny,
nesmí nám ho tedy vyrvat na tom světě žádný:
i nechť ať jest tolik lidí, kolik čertů v světě,
/: Bůh jest s námi, kdo proti nám, toho Perun smete :/

Nechť ať také se nad námi hrozná bouře vznese,
skála puká, dub se láme, země ať se třese;
my stojíme stále, pevně jako skály hradné:
/: Černá zem pohltiž toho, kdo odstoupí zrádně :/

- (19) Súbežné uverejnenie textu piesní s incipitnými *Hej, Slováci!* a *Hej, Slované!*
pod spoločným názvom *Píseň Slovanů* v publikácii *Písne roku 1848*
(Václavková 1948)

hrozná búra vznesie uvádza poznámku: „Častější znění sl. 3. v 1. jest: I nech že sa aj nad nami hrozná búra vznesie“. Pieseň *Hej, Slované!* cituje podľa *Zpěvníka slovanského (Slavie)* z r. 1849. B. Václavek uvádza aj informáciu o melódii: „Nápěv podle Ruppeldtova *Venčeku slovenských národních písní*, 1974. – Nápěv byl v českých zpěvnících otištěn po prvé v Martincových *Nápěvech ke Společ. Zpěvníku čes.*, 1852 (Václavek 1940, s. 350 – 351).

Ak je vo všeobecnosti pre zľudovené piesne existencia variantnosti, ako na viacerých miestach prízvukuje B. Václavek, príznačná, slovenské aj české publikácie Tomášikovej hymnickej piesne s variáciami na rozličných miestach textu sú toho jasným dokladom. V podrobnejšej slovensko-českej konfrontácii sa práve pri tejto našej hymnickej básni/piesni – ktorá v slovenskom priestore od pôvodnej podoby s incipitným *Hej, Slováci!* v Tomášikovej slovenskej češtine (s niekoľkými doloženými autorskými úpravami) prekonala cestu širokého rozšírenia vo vnútoliterárnom preklade do slovenčiny a ktorá sa v českom priestore textovo vyvíjala v adaptácii *Hej, Slované!* – ukazujú v rozmanitých variáciách pozoruhodné (aj ďalšie, nielen analyzované) jazykové javy, ktoré ich paralelný život charakterizujú a ktorým stojí za to venovať pozornosť.

5. RÁZUSOVSKÉ UZAVRETIE

K hviezdoslavovskej introdukcii možno v oblúku pridať uzavretie básňou Martina Rázusa, písanou k centeniu Tomášikovej básne/piesne v r. 1934, v čase, keď už Tomášika ani Hviezdoslava nebolo (Rázus 1934, s. 577 – 578). Ponúkam ju z viacerých dôvodov – primárne pre súčasný intertextový odkaz k obidvom incipitným osloveniam, *Hej, Slováci!*, *Hej, Slovakia!*, ktoré možno vnímať ako adresované spolu do slovenského prostredia (sme Slováci a sme Slovakia) so súčasným širším slovanským záberom (*blčia Tatry – horia diale*). Rázusova báseň s jej dramatickým nábojom bude súčasne mostíkom k ďalšiemu lingvistickému spracovaniu témy slovenskej prítomnosti Tomášikovej hymnickej piesne v dlhom pohnutom 19. storočí.

STO ROKOV

(K jubileu hymny: *Hej, Slováci...*)

Vyšľahol oheň zo zeme,
v nej žitia prasila.
Vybúšil plameň z rodných prs:
pieseň sa zrodila,
posvätná, hrdá!

Sto rokov –
šiel rod náš nocou hlbokou.
Sto rokov –
rinčalo do tmy od okov.
Sto rokov –
zažíhal srdcia hymn otrokov:
Hej, Slováci!
Hej, Slovakia!!

A na ten zvuk,— hľa, márne bijú — márne rania —
zatne sa tisíc zrakov, tisíc rúk,
krížom sa oráč poznamená,
mať zdvihne decko k nebu — na ramená,
ved' blčia Tatry — horia diale
na Vltave, jak na Urale,
na Visle, modrom na Jadranu...
Ruky sa tisnú, chlapi vstanú:
Sme Slováci!
Sme Slovania!!
[...]

6. ZÁVER

V pristavení sa pri Tomášikovej legendárnej básni/piesni, podanom v „niekoľkých obrazoch“ (nie vo vyčerpávajúcej systematickej postupnosti podania), vyšli sme od výročia v r. 2024 – stodeväťdesiateho, posledného takto okrúhleho, než sa dovŕši 200 rokov jej prítomnosti v slovenskom a širšom slovanskom svete. Motívov, pri ktorých sa v súvislosti s piesňou *Hej, Slováci!* hodno pristaviť v našom čase (v tradičnejšom i novom pohľade) je prirodzene viac, než sa zmestilo do tohto textu, obsahuje však, nazdávam sa, hlavné zamýšľané: aby hymnická pieseň, ktorú dnes v spoločnosti nepočuť tak ako v minulých časoch, „zaznela“ a aby sa aj v odbornom priestore v rozličných textových podobách sprítomnilo aspoň niečo z toho, čo sprevádzalo jej znenie v priebehu desaťročí.⁵³ Sledovala som cieľ, aby sa popri reprodukovani variantných podôb piesne ukázalo nielen to, že a ako znela, ale aj ako sa pri jej zásadne dôležitom spoločenskom rozšírení priebežne vynárali fragmenty piesne v rozličných intertextových prepojeniach, v básňach, publicistike, pri reprodukcii živých rečníckych prejavov. A isteže aj v odborných textoch. V celkovom obraze je súčasne dôležité, ako sa pri dotyku s ňou v dobovom kontexte pri intertextovom zapojení často živo ohlásali diela iných autorov (opakovane sa takto medzi inými – opäť ako doklad váhy v spoločenskom živote – vynárali fragmenty Kollárovej *Slávy dcéry*).

⁵³ Z minulého času (ako) z iného sveta vynárajú sa napr. slová Viliama Paulinyho Tótha: „[...] niet upovedomeného rodoľuba, ktorý nebol by ju počul spievať, ba i sám nespieval v poslednom štvrtstoleťi pri každej schôdzke slovenskopriateľskej, pri každej slávnosti národnej“ (Podolský 1863). Je prirodzené, že v spoločenskom živote rozličného času je postavenie hymnických piesní rozdielne – odráža ich rozdielne dobové funkcie, úlohy, ktoré sú iné v čase rozvíjajúcich sa národných hnutí, iné v čase etablovania (národného) štátu, ako na to poukazoval aj Miroslav Hroch, a iné v našich dňoch. Ich nepoznanie signalizuje medzery v kultúrno-historickom poznaní, a naopak poznávanie, zoznamovanie sa s piesňou ponúka aj mladým ľuďom jednu z ciest k širšiemu osvojovaniu si vlastnej histórie. Hymnickú pieseň *Hej, Slováci!* majú dnes ako koncertnú skladbu v repertoári viaceré zbory, tradične napr. Spevácky zbor slovenských učiteľov, ktorý v r. 1921 založil Miloš Ruppeldt a ktorý v r. 2003 vydal a širšiemu okruhu poslucháčov ponúkol CD s dvadsiatimi spevmi *Hoj, zem drahá. Vlastenecké a hymnické zbory*.

V súvislosti s výročiami možno sa v alúzii na „osmičkové roky“ pristaviť v literárnom kultúrohistorickom kontexte pri fenoméne „štvrkových rokov“, o ktorom sa, pravda, takto nehovorí, frazéma *štvrkové roky* porovnateľná s *osmičkovými rokmi* neexistuje.⁵⁴ Nie je však bez zaujímavosti hoci aj len bez hlbšieho rozboru pripomenúť aspoň niektoré štvorkové literárne či literárno-jazykové výročia diel 19. storočia (viaceré sa už v tých či oných súvislostiach v texte štúdie vynorili). Do štvorkových rokov predchádzajúcich zrodu básne/piesne *Hej, Slováci!* vydaním prislúchajú básnické zbierky *Tatranská Múza s lýrou slovanskou* Pavla Jozefa Šafárika (2014) i *Slávy dcera* Jána Kollára (1824). V roku 1834 sa súbežne s Tomášikovou hymnou zrodila jej pražská vrstovníčka, česká hymna *Kde domov můj?* (v slovenskom prostredí žila i vo viacerých slovenských adaptáciách/lokalizáciách), s týmto rokom sa spája aj „prielom Sama Chalupku do spisovnej slovenčiny“ uverejnením troch slovenských (výrazne slovakizovaných) básní vo Fejérpatakyho kalendári na rok 1834, medzi ktorými bola aj budúca hymnická pieseň *Nad Tatrou sa nebo kalí*⁵⁵ – no a v r. 1834 vyšli *Národné zpievanky čili písně světské Slováků v Uhrách*, prvý diel „druhého setu“ Kollárových spievaniek, jedného z vôbec najvzácnejších, dobovo a nielen dobovo vplyvných diel slovenskej kultúry. Rok 1844 je rokom zrodu hymnickej piesne *Nad Tatrou sa blýska* Janka Matúšku, prijatia tatránskej – štúrovskej spisovnej slovenčiny (do diskusií okolo jej podoby sa zapájal aj Samo Tomášik),⁵⁶ samostatného vydania Francisciho slovenskej básne *Svojím vrstovníkom na pamiatku* aj vydania 2. zväzku almanachu *Nitra* v novej spisovnej slovenčine. Už letný pohľad na niektoré štvorkové literárne výročia prvej polovice 19. storočia otvára priestor závažných otázok, ktoré sa s dielami (vcelku, aj s každým osobitne na jeho vlastnej ceste) v situácii prechodu od literárnej češtiny k novo formovanej a celonárodne prijímanej spisovnej slovenčine spájajú. Špecifická je napr. v našom kontexte opakovane spomínaná otázka vnútroliterárneho prekladu, dobového autorského i neautorského, a následne aj prekladu do súčasnej slovenčiny aktualizujúceho základné literárne diela v našom čase. Z porovnání vystupuje – aj

⁵⁴ Ako nie je napr. zatiaľ lexikograficky zachytené ani samo adjektívum *štvrkový*, no pohľad do Slovenského národného korpusu jeho život v rozličných významoch a kontextoch dokladá.

⁵⁵ Chalupkova báseň je z textologického hľadiska so zreteľom na jazykovú situáciu prechodu od literárnej češtiny k literárnej slovenčine pozoruhodná existenciou viacerých autorských variantov (textu aj názvov) v češtine i v slovenčine (Krčméry 1927) a časovo blízkymi vydaniai v rozličnej podobe (popri iných dokonca aj v Kollárových *Zpievankách*). V slovensko-českom pohľade je veľmi zaujímavé intertextové využitie incipitu básne ako motta listu osemnásťročného K. Havlíčka-Borovského v r. 1839 (Nábělková 2018). Skoré zachytenie jej piesňového bytia, a tým zase aj spevov sprevádzajúcich výstupy na Kriváň, podáva K. Kuzmány vo svojom slovansky orientovanom „vzdelaneckom východnom románe“ *Ladislav* (1838): „Na druhý den vybrawše se z Ljpowa geště za tmy, giž sme byli při kolybách, když sme prwnj pablesky slunce wrchol Křiwáně oswěcowati užřeli, a nedaleko před námi wzhlř stupugjećch asi dewěť ginochů, gichž zpěw: „Nad Tatrou se nebo kalj“ wůkol se rozlěhal po audoljch“ (Kuzmány 1838, s. 213). Notovaný zápis piesne pod názvom *Smutok* vyšiel (spolu s inými hymnickými piesňami, medzi nimi s *Hej, Slováci!*) v piesňovej prílohe Hlahol k časopisu Sokol, ktorá vychádzala v r. 1862 – 1863 (Potůček 1971).

⁵⁶ Blížšie Kačala (2013); o širšom Tomášikovom pôsobení v Tatráne pozri Rapant (1950).

žánrovou rozdielnosťou podmienený – rozdiel napr. medzi nevyhnutnosťou veľkej osobnej prekladateľskej investície pri preklade básnických diel P. J. Šafárika a J. Kolára (ktoré do nedávneho času žili „len“ v pôvodnej českej jazykovej podobe) do súčasnej slovenčiny,⁵⁷ a skorou spontánnou dobovou úpravou do slovenskej jazykovej podoby Tomášikovej hymnickej piesne *Hej, Slováci!* (vo variantnom fungovaní, bez doloženého prekladateľa).

Z porevolučných štvorkových rokov spomeniem aspoň dve publikácie späť s našou témou – vydanie prvého notovaného spevníka *Venček slovenských národných piesní* Karola Ruppeldta (1874) a jeho druhé prepracované vydanie (1884). Na príklade Ruppeldtových venčekov v dobovom slovenskom kultúrnom a osobitne politicko-spoločenskom kontexte možno – okrem iného – predstaviť špecifickú dramatickosť existencie spevníkov národných piesní a rozličných konkrétnych foriem perzekúcie hymnického spevu, popri otázke prítomnosti a významu vo „veľkých dejinách“ aj nemenej dôležitý vzťah hymnickej piesne a „malých dejín“, vplyv udalostí s ňou spätých na životy konkrétnych ľudí. Z motívov naznačených v úvode ostala v štúdiu zatiaľ bez podrobnejšieho spracovania téma prieniku Tomášikovej piesne do širokého slovanského, osobitne južnoslovanského sveta a osobitého slovenského sveta na Dolnej zemi, s ňou spätý motív intersemiotických odkazov, s ním spätá problematika variantnosti pomenovaní nielen vo vzťahu k Tomášikovej básni/piesni, ale aj pri jej priemete do výtvarného diela. Nazdávam sa, že ďalšia ponuka „niekoľkých obrazov“ môže ešte byť prínosom vo výročnom uctení si Sama Tomášika a jeho slovenského i všeslovanského spevu.

Literatúra

- BABIAK, M. (2018): Kultúrne dedičstvo vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej kultúry. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 6/2, 121 – 129.
- BÁBIK, J. (2009): *Klenoty v tónoch. Slovenské hymnické piesne*. Bratislava: Tatran.
- BÁBIK, J. (2023): Hymna všetkých Slovanov. In: *Nové slovo*, 8. 2. 2023. Dostupné na: <https://noveslovo.eu/historia/hymna-vsetkych-slovanov/> (cit. 16. 1. 2023).
- BACHÁT, D. (1870): *Nevädze. Sobrané a vybrané spisy Miloslava Dumný-ho v troch sväzkoch. Sväzok druhý. Besiedky*. Skalica: Matica Slovenská.
- BANÁRY, B. (1988): Zhudobnené básne Sama Tomášika. In: *Obzor Gemera*, 19/1, 29 – 21.
- BANÁRY, B. (1990a): *Spevník hymnických piesní*. Martin: Matica slovenská.
- BANÁRY, B. (1990b): *Slovenské národné obrozenie v hudbe*. Martin: Matica slovenská.
- CLEMENTIS, V. (1944): *Slováci a Slovanstvo* (prednesené v Slovanskom seminári v Londýne dňa 20. a 27. 9. 1943). Londýn: Československý výbor pre slovanskú vzájomnosť.
- DOBŠINSKÝ, P. (1861): Hej, Slováci! In: *Sokol, časopis pre krásno, umenie a literatúru*, 2/4, 5. 2. 1861.
- DOLNÍK, J. (2009): Jazyk a kultúra. In: *Slovenská reč*, 74/5, 257 – 267.
- DUŠAN, W. /Lamb/ (1847): Zápisky cestujiciho po Slovensku r. 1846. In: *Pautník*, 2, 73 – 83, 103 – 111, 151 – 157, 171 – 182.

⁵⁷ Vyšli v prekladoch Ľubomíra Feldeka ako *Tatranská múza so slovanskou lýrou* (1986) a *Dcéra slávy* (1979). Motív vnútrojazykového prekladu z češtiny do slovenčiny sa prirodzene vzťahuje aj na širšie spektrum „neštvořkových“ diel slovenských autorov písaných v češtine, z už spomenutých týka sa napr. i vydania Kuzmányho *Ladislava* v preklade a redakčnej príprave Milana Pišúta (1968).

- DUŠAN, V. /Lambl/ (1848): Slovníček Slovenský. In: *Časopis Českého museum*, 22, 98 – 216, 305 – 337.
- DVONČOVÁ, J. (1966): Kollár filológ. In: Pauliny, E. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 148 – 168.
- DVOŘÁK, K. – STARÝ, V. – TÝML, V. (1953): *Čítanka pro I. třídu gymnasií*. Praha: SPN.
- FEJÉRPATAKY-BELOPOTOCKÝ, G. (red.) (1837): *Nowý i starý vlastenský kalendář na rok Páně 1838*. Lipt. Sv. Mikuláš: K. Fejérpataky.
- FÍŠER, Z. (2007): *Bublínka ze života moravského. Paměti Matěje Mikšíčka*. Brno: Matice moravská.
- FRANKOVÁ, L. (2010): Národnoobránná spolupráca Čechov a Slovákov v 20. – 30. rokoch 19. storočia. (K slovanskej a československej vzájomnosti.) In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*, 5/1, 38 – 56. http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2010.pdf (cit. 16. 1. 2023).
- GAJDOŠOVÁ, K. (2014): Slovensko-česká a česko-slovenská dvojazyčná lexikografia. Vývinový prehľad od 19. storočia po súčasnosť. Časť I. In: *Slovenská reč*, 79/5 – 6, 274 – 303.
- GARAJ, J. K. (1934/1935): *Hymna Hej, Slováci!* In: *Slovenská reč*, 3/4, 107 – 113.
- GERYK, J. (1990): *Slovenský spevník*. 4. vydanie. Martin: Matica slovenská.
- HALUZICKÝ, B. (1952): *Božena Němcová a Slovensko*. Bratislava: Tatran.
- HECKEL, B. (1981): *Samo Tomášik vo svetle svojej doby*. Martin: Osveta.
- HECKEL, B. (1988): Život a dielo Sama Tomášika. In: *Obzor Gemera*, 19/1, 20 – 24.
- HEYDUK, A. (1885/1886): Hej Slované! Glossa k padesátileté památce této písně. In: *Zlatá Praha*, 3/1, 7.
- HORČICKÁ, J. (ed.) (1920): *Osvobozené mládeži! Rodinná čítanka vlastenecká pro československé domácnosti*. Praha: Nákladem České grafické Unie.
- HROCH, M. (1999): *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta.
- HROCH, M. (2009): *Národy nejsou dilem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- HUČKOVÁ, D. (2013): Pojem národní literatura a jeho interpretační kontexty. In: *World Literature Studies*, 5 [22]/speciální číslo, 25 – 33.
- HUČKOVÁ, D. (2017): Pamiatke Jozefa Miloslava Hurbana. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca*, 46. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 266 – 277.
- HUČKOVÁ, D. (2023): Literatura v procesoch kultúrno-etnickej sebaidentifikácie slovenskej komunity v Srbsku. In: *Slovenská literatúra*, 70/6, 613 – 614.
- HURBAN, J. M. (1841): *Cesta Slowáka ku bratrům slawenským na Morawě a w Čechách, 1839*. Pešť: Trattner – Károli.
- HURBAN, J. M. (1881): Ludovit Štúr. In: *Slovenské pohľady*, 1/3, 198 – 218.
- HURBAN, J. M. (1973): *Životopisy a články*. Bratislava: Tatran.
- HVIEZDOSLAV, P. O.: *Gábor Vlkolinský* (rukopis). Dostupné na: <https://dikda.snk.sk/view/uuid:c-fb3c089-0db4-4ce8-8e0c-3231158d262b?page=uuid:0c0400a6-673e-4f59-b273-b63bce5cc750> (cit. 16. 1. 2023).
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1884): Päťdesiat rokov. In: *Národné noviny*, 15/126, 25. 10. 1884, 1.
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1912/1913): K stým narodeninám Sama Tomášika. In: *Zlatá Praha*, 30/27, 14. 3. 1913, 315.
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1919): Zvrhla doba. In: *Živena. Zábavno-poučný časopis, orgán spolkov Živeny a Lipy*, 10/1, 2.
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1949): Zvrhla doba. In: *Hviezdoslav: výbor z jeho príležitostných básní, vydaný k 100. výročiu narodenia*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty.
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1949): *Odkazy*. Martin: Hviezdoslavova spoločnosť.
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1969): *Čierny rok*. Dolný Kubín: s. n.
- CHALUPKA, S. (1868): *Spevy Sama Chalúpký*. Banská Bystrica: Nákladem E. Krčméryho.
- CHMELÁR, E. (2023): 210. výročie narodenia autora všeslovenskej hymny. (8. 2. 2023). Dostupné na: <https://www.facebook.com/ChmelarEduard/posts/570472781791615/> (cit. 16. 1. 2023).

- CHRÁSTEK, M. (1862): *Veniec národných piesní slovenských*. Banská Bystrica: Nákladom E. Krčméryho.
- JANKOVIČ, J. (2008a): Adaptabilita poézie hviezdneho obdobia. In: Žeňuch, P. (ed.): *XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride: príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 85 – 108.
- JANKOVIČ, J. (2008b): *Adaptabilita poézie hviezdneho obdobia. Prilagodlivosť poezije zvjezdanoga razdoblja*. Bratislava: Vydavateľstvo Jána Jankoviča – Ústav svetovej literatúry SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV.
- KAČALA, J. (2013): Filologický rozbor Tomášikových návrhov na reformu Štúrovho pravopisu. In: *Samo Tomášik (8. 2. 1813 – 10. 9. 1887)*. Martin: Matica slovenská, 53 – 58.
- KOLÍSEK, A. (1928): „Hej, Slováci...“. In: *Prúdy*, 12/8, 470 – 490; 12/9, 531 – 549; 12/10, 603 – 620.
- KOLÍSEK, A. (1929): *Hej, Slováci: príspevok k dejinám našich národných a štátnych hymien*. Bratislava: Tlačou Slovenskej knihtlačiarne.
- KOLLÁR, J. (1822): Myšlienky o libozvučnosti reči vôbec, obzvlášť československé. In: *Krok. Weřegný spis wšenaučný pro wzďelance národu Česko-Slowanského*, 1/3, 32 – 47.
- KOLLÁR, J. (1824): *Slávy dcera ve třech zpěvch od Jana Kollára*. Budjn: Kráľovská universitická tiskárna.
- KOLLÁR, J. (1825): *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we sskolách slowanských w městech a w dědinách*. Budjn: Kráľovská uniwersická tiskárna.
- KOLLÁR, J. (1832): *Slávy dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěvch od Jana Kollára*. W Pešti tiskem Trattnera a Károliho.
- KOLLÁR, J. (1834): Národné zpiewanky čili Pjsně swětské Slowákůw w Uhrách gak pospolitého lidu tak i wyššich stawůw, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wyswětlenjmi opatřené a wydane od Jana Kollára. Dlĵ Perwý. Wydánĵ hogně rozmnoženě i perwě dwa tištěné swazečky w sobě obsahujcĵ.. Budjn: Kráľovská uniwersická tiskárna.
- KOLLÁR, J. (1885): *Slávy Dcera. Lyrickoepická báseň w pěti zpěvích*. Praha: Nakladatel F. Borový.
- KODAJOVÁ, D. (2009): Slová ako stavebný materiál pri budovaní národa. Literárne práce a národné podujatia – oslavy a pohreby národovcov. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca*, 38. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 168 – 185.
- KOMENSKÝ, J. A. (1685): *Orbis sensualium pictus quadrilinguis*. Leutschoviae (Levoča): Samuelis Brewer.
- KRČMÉRY, A. H. (1871): *Slovenský spoločenský spevník z národných a prstonárodných piesní*. Banská Bystrica: Nákladom Eugena Krčméryho.
- KRČMÉRY, Š. (1927): Z rukopisov Sama Chalupku. In: *Sborník Matice slovenskej*, 5/3 – 4, 103 – 122.
- KUŠNIRÁKOVÁ, I. et al. (2012): „Íjĵdeme w noci wo fakľovom sprievode a rozsvietenie svet“: *Integračný a mobilizačný význam slávností w živote spoločnosti*. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied.
- KUZMÁNY, K. (1838): Ladislaw. In: *Hronka*, 3/3, 211 – 260.
- MAXWELL, A. (2006): ‘Hey Slovaks, Where Is My Home?’ Slovak Lyrics for non-Slovak National Songs. In: *Philologica Jassyensia*, II/1(02), 157 – 170.
- MICHL, J. V. J. (1837): Nový i starý vlastenský kalendář na rok Páně 1838. In: *Česká včela*, 45, 7. 10. 1837, 359 – 360.
- MÚCSKOVÁ, G. (2007): O pomenovaní planét slnečnej sústavy w pamiatkach z 18. a 19. storočia. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca*, 36. Bratislava: Stimul, 75 – 84.
- NAVRÁTIL, M. (2019): Vklad Ruda Brtáša do edičného dotvárania Sama Chalupku. In: *Slovenská literatúra*, 66/5, 393 – 402.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2015): Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny w doterajšom lingvistikom spracovaní. I. Začiatky lexikálnej komparácie. In: *Slovenská reč*, 80/5 – 6, 276 – 306.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2017): Tak rob, ako ti ďaka! Slovenský slovník Boženy Němcovej. In: Gajdošová, K. (ed.): *Varia. XXV*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, 252 – 263.

- NÁBĚLKOVÁ, M. (2018a): Luče, luče, zlaté lúče! Hviezdoslavovské poznámky k viacsmernosti lexikálnej dynamiky. In: *Jazykovedný časopis*, 69/3, 340 – 358.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2018b): V červánek zatím Tatra se shalí... Tatry v česko-slovenskej kultúrnej reflexii. In: Vaňková, I. – Šťastná, L. (eds.): *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky II. Metaforý, stereotypy a kulturní rozrůzněnost jazyků jako obrazů světa*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 61 – 78.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2020): Bilerárnosť, bilingvizmus a „prílohové slovníčky“ ako textová lexikografická opora v českom a slovenskom literárnom priestore. In: *Slovenská literatúra*, 67/1, 11 – 35.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2022): „...radost' z roboty samej a vedomie, že prácou pre Slovensko slúžili sme republike“: K slovenskému pôsobeniu Františka Heřmanského z hľadiska česko-slovenských medzijazykových a medziliterárnych vzťahov. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 24/2, 93 – 145.
- Náš básnik. *Populárna antológia z lyrickej tvorby P. O. Hviezdoslava* (1949). Martin: Matica slovenská.
- NOVOTNÝ, J. O. (1937): Samuel Tomášik. In: *Národní listy*, 77/250, 12. 9. 1937, 11.
- PETR, J. (1982): České lidový z polského ludowy. In: *Naše řeč*, 65/3, 118 – 128.
- PODOLESKÝ /TÓTH, V. P./ (1863): Samuel Tomášik. In: *Sokol*, 2/11, 251 – 254.
- POKORNÝ, R. (1884): K padesátiletí písně „Hej, Slované!“. In: *Slovanský sborník statí z oboru národopisu, kulturní historie a dějin literárního a společenského života*, 3/12, 639 – 646.
- POTÚČEK, J. (1971): Hudobná príloha *Hlahol* z rokov 1862 – 1863. In: *Musicologica Slovaca*, 3/3, 227 – 254.
- POKORNÝ, R. (1885): *Z potulek po Slovensku*. V Praze: tiskem dra. J. B. Pichla a spol. – nákladem spisovatelovým.
- POTÚČEK, J. (ed.) (1999): *Perzekúcia slovenského spevu (hudby) v rokoch 1847 – 1918*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV.
- PRAŽÁK, A. (1912/1913): Život a dílo Samuela Tomášika. In: *Slovanský přehled*, 15/6 – 7, 302 – 310; 15/8, 341 – 347; 15/9, 399 – 407.
- PRAŽÁK, A. (1934): *Sté výročí vzniku Tomášikovy slovanské hymny „Hej, Slované“*. Praha: Společnost slovanské vzájemnosti.
- RAPANT, D. (1950): *Tatrin. Osudy a zápasy*. Martin: Matica slovenská.
- RÁCOVÁ, V. – NAVRÁTIL, M. (2021): *Kapitoly zo slovenskej textológie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- RÁZUS, M. (1934): Sto rokov (K jubileu hymny: Hej, Slováci...). In: *Slovenské pohľady*, 50/10, 577 – 578.
- /Redakčné nepodpísané/ (1884a): „Hej, Slováci“. In: *Národné noviny*, 15/127, 28. 10. 1884, 1 – 2.
- /Redakčné nepodpísané/ (1884b): 26. október v Chyžnom. 1.: In: *Národné noviny*, 15/128, 30. 10. 1884, 1 – 2.
- /Redakčné nepodpísané/ (1884c): 26. október v Chyžnom. 2. In: *Národné noviny*, 15/130, 4. 11. 1884, 1 – 2.
- REZNÍK, J. (1990): *Kto za pravdu horí. Hymnické piesne a vlastenecké básne s ilustráciami Martina Benku.* Bratislava: Mladé letá.
- RUPPELDT, K. (1874): *Venček slovenských národných piesní*. Praha: Nákladem vlastním.
- RUPPELDT, K. (1884): *Venček slovenských národných piesní*. Turč. Sv. Martin: Nákladem vlastním.
- SALVA, K. (1894): *Slovenský domový kalendár pre katolíkov, evanjelikov a pravoslávnych na rok 1894*. Ružomberok: Karol Salva.
- SALVA, K. (1898): *Národní Spevník*. Ružomberok: Nákladem Kníhtlačiarne Karla Salvu.
- SALVA, K. (1903): *Slovenský domový kalendár pre katolíkov, evanjelikov a pravoslávnych na rok 1903*. Ružomberok: Karol Salva.
- S. CH. /Samo Chalupka/ (1863): Bombura. In: *Sokol, časopis pre zábavu a poučenie*, 2/11, 241 – 242.
- SCHAFFARIK, P. J. (1826): *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen: Mit kön. ung. Universitäts Schriften*.
- SOJKOVÁ, Z. (2007): *Na rozhraní dvou věků. K politické publicistice Ludovita Štúra z let 1847 – 1855*. Praha: Slovensko-český klub.

- SVOBODOVÁ, V. (2012): Společenské zpěvníky jako kulturní fenomén českého národního obrození. In: *Český lid*, 99/3, 339 – 361.
- ŠKULTÉTY, J. (1934): „Hej, Slováci!“ 1834 – 1934. In: *Slovenské pohľady*, 50/10, 578 – 583.
- ŠKVARNA, D. (2002): Genéza moderných slovenských národných symbolov. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca*, 31. Bratislava: Stimul, 356 – 369.
- ŠKVARNA, D. (2004): *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied.
- ŠMEJKAL, J. V. (1835): *Píseň písní národu českého*. Praha: Nakladatel A. Neubert.
- ŠOLTÉS, P. (2014): *Premeny slovenskej/uhorskej spoločnosti od jozefinizmu po revolúciu 1848*. Ružomberok: Katolícka univerzita.
- TEPLAN, D. (2016): Textologické zásady a edičné koncepcie na Slovensku (Z archivov slovenskej literárnej vedy II.). In: *Litikon*, 1/2, 125 – 137.
- TÉRA, M. (2017): *Perun bůh hromovládců – Sonda do slovanského archaického náboženství*. Praha: Pavel Mervart.
- TÓBIK, Š. (1966): *Šafárikov a Kollárov jazyk*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- TOMÁŠIK, S. (1861): Na deň 6. lipňa 1861. In: *Sokol. Časopis pre krásno umenie a literatúru*, 2/20, 1 – 2.
- TOMÁŠIK, S. (1862): Hymna. In: *Sokol*, 1/2, 21. 2. 1862, 59.
- TOMÁŠIK, S. (1888): *Básně a písně Sama Tomášika: české i slovenské*. Praha: I. L. Kober.
- TOMÁŠIK, S. (1901): Vlastný životopis. In: *Slovenské pohľady*, 21/4, 204 – 211.
- URBANCOVÁ, H. (2018): Klavírne úpravy slovenských ľudových piesní v tlačných edíciách 19. storočia. In: *Muzicologica Slovaca*, 9(35)/1, 28 – 102.
- VÁCLAVEK, B. (1938): *Písemnictví a lidová tradice: obraz jejich vztahů v české písni lidové a zlidovělé*. Olomouc: Index.
- VÁCLAVEK, B. (1940): *Český národní zpěvník: písně české společnosti 19. století*. Praha: Melantrich.
- VÁCLAVEK, B. (1949): *Český národní zpěvník: písně české společnosti 19. století*. 2. vyd. Praha: Svoboda.
- VÁCLAVKOVÁ, J. (1948): *Písně roku 1848*. Praha: Svoboda.
- VAJANSKÝ, S. H. (1884): Hej, Slováci (1834 – 1884). In: *Národné noviny*, 15/126, 25. 10. 1884, 1.
- VETRÁKOVÁ, A. (2012): Spomienkové slávnosti na memorandové zhromaždenie v 60. – 70. rokoch 19. storočia. In: Kušnierková, I. et al.: „*Ujdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet*“: Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 79 – 91.
- VONGREJ, P. (1988): Samo Tomášik ako básnik. In: *Obzor Gemera*, 19/1, 25 – 29.
- VOTRUBA, F. (1954): Za Hviezdoslavom (Štyri úryvky). In: Šmatlák, S. – Rapoš, G. (eds.): *Hviezdoslav v kritike a spomienkach*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 94 – 113.
- VRÁTKO, A. J. (1880): Dopisy Josefa Jungmanna k Janu Kollárovi. In: *Časopis Musea království Českého*, 54/1, 38 – 58; 54/2, 196 – 218.
- ŽÁČEK, V. (1948): *Cesty českých studentů na Slovensko v době předbřeznové*. Brno: Nakladatelství Brněnské tiskárny.

Mira Nábělková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: nabelkovam@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5695-0935